

Fina Fasader med Fixade Fakturor

Kriminella entreprenader i byggbranschen

Rapport 2007:18

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Produktion: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75, e-post info@bra.se
Brå på Internet www.bra.se
Författare: Anna Carlström och Henrik Lantz Hedström
Omslag: Anna Gunneström
© Brottsförebyggande rådet 2007

Innehåll

INNEHÅLL	7
FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	7
Brotten	7
Beställningarna	7
Arbetskraften	8
Penningmaskering	8
Varför byggbranschen?	9
INLEDNING	10
Byggbranschen	10
Ekonomisk brottslighet och organiserad brottslighet	11
Genomförande och metod	12
VAD ÄR PROBLEMET?	14
Byggbranschens villkor	14
Roller i den organiserade handeln med svart arbetskraft	22
Tillvägagångssätt och metoder – hur brotten sätts i verket	25
Metoder för penningmaskering	31
Brott i anslutning till den organiserade handeln med svart arbetskraft	37
HUR KAN ORGANISERAD HANDEL MED SVART ARBETSKRAFT FÖREBYGGAS?	43
Förslag som syftar till att försvåra för de brottsliga aktörerna att sälja sina tjänster	43
Förslag som försvårar rekrytering och hantering av svart arbetskraft	44
Förslag som försvårar penningmaskeringen	45
AVSLUTANDE DISKUSSION	48
Vad händer nu?	48
REFERENSER	50

Förord

På senare år har Brottsförebyggande rådet (Brå) genomfört en rad studier i syfte att på djupet förstå den organiserade brottsligheten och dess logistik.¹ Tanken är att om vi har kunskap om hur brottsligheten fungerar ger det samtidigt nyckeln till hur kriminaliteten ska kunna förebyggas och bekämpas. Det är skillnad mellan att motverka traditionella brott och en kriminell affärsverksamhet, där många aktörer är utbytbara och brottsligheten fortsätter trots att enskilda gärningspersoner grips. Inriktningen i det brottsförebyggande och brottsbekämpande arbetet måste därför vara att fokusera på nätverk och funktioner, identifiera centrala personer och fästa större vikt vid att spåra och återföra utbyte av brott, det vill säga kriminella vinster.

Det är med samma inriktning som Brå nu undersöker den organiserade handeln med svart arbetskraft i byggbranschen. Syftet med denna studie är att öka kunskapen om den organiserade handeln med svart arbetskraft och att, utifrån denna kunskap, ge förslag till hur dessa brott kan förebyggas. Projektet är unikt eftersom arbetsmarknadens parter i byggbranschen gått samman med myndigheterna för att göra något radikalt mot den organiserade handeln med svart arbete. Bakgrunden är att parterna ser att problem med det svarta arbetet inte enbart hämmar konkurrensen och försvårar för de seriösa aktörerna, utan också leder till att branschen riskerar att få sitt rykte skadat. Det kan i sin tur medföra problem med att rekrytera framtidens arbetskraft, minska intresset för nyetableringar och få en återhållande effekt när det gäller att ta branschens tjänster i anspråk. Kriminaliteten kan således ha en vidare inverkan på branschen, och inte enbart medföra en rad enskilda allvarliga konsekvenser.

Projektet har initierats av Byggbranschen i samverkan², och Ekobrottsmyndigheten, som också medverkat till att finansiera arbetet. Policygruppen mot svart arbete inom byggbranschen, som består av representanter för de ovan nämnda organisationerna och Skatteverket, har fungerat som en referensgrupp i projektet.

Rapporten har skrivits av utredarna Henrik Lantz Hedström och Anna Carlström vid Brå:s enhet för forskning om ekonomisk och organiserad brottslighet under ledning av jur. dr Lars Korsell.

Brå riktar ett tack till de personer som på olika sätt bidragit till projektet, inte minst de intervjupersoner som har delat med sig av sina erfarenheter. Brå tackar också professor Sven-Åke Lindgren vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs

¹ Narkotikabrottslighetens organisationsmönster (Brå 2005:11), Häleri – den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden (Brå 2006:6), Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering (Brå 2007:4) och Narkotikadistributörer. En studie av grossisterna (Brå 2007:7).

² Byggcheferna/Ledarna, Byggnadsarbetareförbundet, Elektriska Installatörsorganisationen EIO, Glasbranschföreningen (GBF), Maskinentreprenörerna (ME), Målareförbundet, Målaremästarna, Plåtslageriernas Riksförbund (PLR), SEKO, Svenska Elektrikerförbundet, Sveriges Byggindustrier (BI) och VVS-Installatörerna (VVSİ).

universitet, som varit vetenskaplig granskare, och som har lämnat värdefulla synpunkter på utkastet till rapporten.

Detta arbete kommer att följas av en fördjupad studie, som ska publiceras före årsskiftet 2007/08.

Stockholm i juli 2007

Jan Andersson
Generaldirektör

Lars Korsell
Enhetschef

Sammanfattning

Svart arbete i byggbranschen har beskrivits som ett problem i flera decennier. Skattefusket har betraktats som ett allvarligt konkurrensproblem då hederliga företagare riskerar att bli utkonkurrerade av oseriösa entreprenörer som använder sig av svart arbetskraft och därmed dumpar priserna. Dessutom omsätter handeln med svart arbetskraft stora summor pengar som aldrig beskattas. Problemet med svart arbetskraft i byggbranschen är därmed ett område som hittills har kommit att handla om framför allt skattebortfall. Stora belopp som aldrig redovisas gör det angeläget för myndigheter att angripa problemet ur ett skatterättsligt perspektiv. Detta har lett till att bilden av brotten till stor del har fokuserats kring bolag och frågan om vilket bolag som bör beskattas för det utförda arbetet. I denna rapport diskuteras den organiserade handeln med svart arbetskraft främst ur ett annat perspektiv, där gärningspersoner och andra aktörer får ett större utrymme. Sett ur detta perspektiv framstår de inblandade bolagen snarare som brottsverktyg. Detta fokus ger också större möjlighet att belysa kopplingar till andra typer av brott som inte vanligen förknippas med ekonomisk brottslighet, exempelvis våld, hot och korruption.

Brotten

För att bedriva *handel* med svart arbetskraft krävs inte bara kunder i den legala ekonomin. Det måste också finnas arbetstagare som är villiga att arbeta svart. Dessutom behöver en kriminell entreprenör ett registrerat bolag att fakturera kunderna från. Kunden behöver en legitim faktura för sin kostnadsredovisning. Då pengarna betalas till ett bolags konto krävs metoder för penningmaskering – det vill säga ett sätt för entreprenören att föra ut pengarna från kontot utan att de går att spåra. Den organiserade handeln med svart arbetskraft tar därmed sin utgångspunkt i dessa tre funktioner; beställningar, arbetskraft och penningmaskering. I anslutning till dessa tre funktioner presenteras ett antal förslag till åtgärder för att förebygga denna typ av brottslighet.

Figur 1. Grundläggande funktioner hos den organiserade handeln med svart arbetskraft.

Beställningarna

De tjänster som erbjuds av de kriminella entreprenörerna varierar stort. Många intervjuade branschaktörer är av uppfattningen att det främst är ”enklare” tjänster (oftast nämns rivning och byggstöd) som erbjuds inom den svarta byggbranschen. Flera av de förundersökningar som har analyserats visar emellertid att de kriminella entreprenörerna även tillhandahåller avancerade byggtjänster (exem-

pelvis finsnickeri och avancerad svetsning). De kunder som beställer tjänster av de kriminella entreprenörerna befinner sig inte enbart i byggbranschen, det kan lika gärna röra sig om företag i andra branscher, beställare inom offentlig sektor, bostadsrättsföreningar och så vidare. Kunder utanför branschen har inte samma kunskap om hur man bedömer om en tjänst som man betalar för är vit eller svart. Företag inom byggbranschen har en större medvetenhet då de senare riskerar att själva bli beskattade som arbetsgivare om de anlitar underentreprenörer som använder svart arbetskraft.

För att minska möjligheten för kriminella entreprenörer att få beställningar bör köpare därmed ha tillgång till sådan information som ger dem större möjligheter att bedöma om entreprenören är seriös. Detta kan exempelvis ske genom referenstagning – att köparen tar kontakt med tidigare kunder för att förhöra sig om entreprenörens seriositet. Denna typ av information om hur en köpare kan öka sin bedömningsförmåga bör göras tillgänglig för alla typer av köpare, förslagsvis via Internet.

Arbetskraften

I denna studie har arbetskraften delats in i fyra kategorier av svartarbetare. Det är inte bara arbetare från de nya EU-länderna som arbetar svart, det kan lika gärna vara kvalificerade byggnadsarbetare som är väletablerade på den svenska arbetsmarknaden. Oftast vet arbetstagarna redan från början att anställningen är ”svart”, men det förekommer även att arbetstagare luras att tro att allt är i sin ordning, bara för att senare upptäcka att ingen skatt har betalats in. Rekryteringen av svartarbetare förefaller ske på samma sätt som rekrytering av ”vit” arbetskraft; genom kontakter eller till och med genom Arbetsförmedlingen. För att försvåra rekrytering av svart arbetskraft föreslås att det bör bli mindre riskfritt att arbeta svart. Arbetstagarna är inte, typiskt sett, personer med en kriminell livsstil, något som gör dem känsliga för en ökad risk för upptäckt.

Arbetstagare bör även uppmärksammas på risken att bli lurad då det emellanåt förekommer att arbetstagaren tror att den svarta anställningen är vit. Detta avslöjas ibland först när det är dags att deklarerera.

Penningmaskering

Penningmaskering bedrivs, enkelt uttryckt, genom att använda så kallade ”målvakter” som syndabocker för de brott som oftast avslöjas i samband med den organiserade handeln med svart arbetskraft; typiskt sett bokföringsbrott eller brott mot aktiebolagslagen. Detta görs genom att de personer som ska agera målvakter registreras som företrädare för bolag som sedan går i konkurs utan att lämna någon bokföring efter sig. Till dessa konkursbolag betalas de pengar som ska döljas för myndigheterna. Pengarna tas därefter vanligen ut i kontanter och överlämnas till de kriminella entreprenörerna, ofta genom en mellanhand.

För att försvåra penningmaskeringen föreslås för det första att *alla* roller kring denna hantering uppmärksammas. Idag är det främst målvakterna och de kriminella entreprenörerna som lagförs för brotten. I många härvor har det visat sig att det finns personer bakom brotten som inte syns i några skrivna handlingar. Dessa personer måste identifieras och lagföras i ännu högre grad än idag då de ofta har en central sammanhållande funktion i de brottsliga uppläggen (de förmedlar kontakter eller osanna fakturor, ordnar målvakter och ser till att kon-

tanthanteringen fungerar som den ska). Då den organiserade handeln med svart arbetskraft är just en *organiserad* brottslighet krävs i högre grad sådana polismetoder som används mot ”traditionell” organiserad brottslighet, exempelvis spaning, telefonavlyssning, infiltration och användande av informatörer. Spaning och telefonavlyssning används med framgång redan idag. Ett annat åtgärdsförslag är förbättrade identitetskontroller vid företagsregistrering. Många målvakter tillsätts, utan egen vetskap, som styrelsemedlemmar i bolag, i andra fall luras de att tro att uppdraget endast är en betydelselös formalitet. Med en bättre identitetskontroll och information om det medföljande straffansvaret skulle detta försvåras. Ett förslag för ökad säkerhet är att införa företagsregistrering via Internet med hjälp av elektronisk legitimation.

Varför byggbranschen?

På frågan om *varför* brottslighet som den organiserade handeln med svart arbetskraft finns i byggbranschen finns det naturligtvis många svar. I denna rapport lyfts flera faktorer fram; projektformen, konjunktursvängningarnas inverkan och branschkulturen.

I stort sett all verksamhet inom branschen bedrivs som någon form av projekt. Varje projekt är dessutom mer eller mindre unikt, det går inte att standardisera lösningar på samma sätt som inom exempelvis tillverkningsindustrin. Detta för med sig en osäkerhetsfaktor som, kombinerad med pressade priser och hårda deadlines, kan leda till ett behov av snabba lösningar och oförutsedda behov av arbetskraft.

Flera intervjupersoner har berättat om den brist på arbetskraft som lätt uppstår i branschen under högkonjunktur. Detta innebär naturligtvis en affärsmöjlighet även för den entreprenör som erbjuder svart arbetskraft. Köparens motivation att kontrollera om tjänsten är svart eller vit minskar dessutom om det är bråttom att få bygget klart.

Kulturen som präglar byggbranschen innehåller starka ideal om lojalitet och tystnad. Det är viktigt att man håller ihop, både inom arbetslaget, men också inom företaget och branschen. Att anmäla misstänkt brottslighet verkar sällan vara ett alternativ, inte heller för de intervjupersoner som själva har drabbats av brott. Lösningen på denna typ av problem är oftare att avsluta samarbetet och dra sig ur affären så smidigt som möjligt.

Materialet till rapporten kommer från flera olika typer av källor. Först och främst har en analys gjorts av förundersökningar från Ekobrottsmyndigheten som har behandlat svart arbete i byggbranschen, sammanlagt fyrtyotvå stycken. Som ett komplement till dessa förundersökningar, har ett tjugotal kvalitativa intervjuer gjorts med personer med särskild kunskap om byggbranschen och svart arbete.

Inledning

Byggbranschen har länge pekats ut som ett problemområde när det kommer till ekonomisk brottslighet. Branschens situation har skildrats på ett liknande sätt i över trettio år; skatteundandragandet har bedömts vara mycket omfattande och i längden utgöra ett hot mot den fria konkurrensen i sektorn (Ds Fi 1976:4; Ds B 1980:10; SOU 1997:111; SOU 2002:115; EBM, 2005). Skatteundanhållandet är emellertid bara en av de olika former av brott som förknippas med byggbranschen. Flera studier pekar mot att brottsuppläggen är mer komplexa idag än förr, samt att det finns fler kopplingar till annan brottslighet, exempelvis korrup-tion och hot (RSV 2001:9; KUT 2004:5c; EBM, 2005). Allt detta är allvarligt då byggbranschen svarar för omkring tio procent av den totala sysselsättningen i Sverige. De senaste åren har flera avancerade kriminella upplägg i byggbranschen avslöjats; vissa enskilda härvor har omsatt över 100 miljoner kronor. Med tanke på dessa uppläggs omfattning och förmodade systematik är det angeläget att studera hur denna typ av brottslighet samverkar och interagerar med legala byggföretag, den legala byggbranschen och den kriminella ekonomin. De mer avancerade brottsuppläggen med kopplingar till annan kriminalitet är ett område som hittills endast är sparsamt belyst.

Tidigt under undersökningens gång begränsades projektet till att handla om sådana former av organiserad handel med svart arbetskraft som innefattar användning av bolag och därigenom skapar ett behov av att få ut pengarna från bolagets konto utan att det går att spåra dem. Den variant av svart arbete som redan av kunden betalas med kontanter, och som kanske framför allt köps av privatpersoner, diskuteras inte i denna rapport. Verksamhet som bedrivs helt med kontanter har inte samma synliga kontakt med den legala ekonomin som den organiserade handeln vilken bedrivs med hjälp av bolag och avslöjas troligen mer sällan av myndigheterna. Detta i sig behöver inte betyda att den är mindre välorganiserad, vissa intervjuer har gett uppgifter om omfattande verksamheter, riktade mot privatpersoner, som har bedrivits utan bolag och helt med kontanter.

Byggbranschen

Byggsektorn, eller byggbranschen, är ett brett begrepp som omfattar ett antal underbranscher och yrkesgrupper inom bygg- och anläggningssektorn. I utredningen *Skärpning gubbar! Om konkurrensen, kvaliteten, kostnaderna och kompetensen i byggsektorn* definieras byggbranschen som ”alla verksamheter vilka direkt bidrar vid uppförande, ändring eller förvaltning av byggnadsverk” (SOU 2002:115 s. 65). Terminologiskt brukar en åtskillnad göras mellan byggnads- och anläggningsverksamhet. Med byggnadsverksamhet menas framför allt husbyggnad, det vill säga uppförande av bostäder, industrier och kontorsbyggnader. Med anläggningar avses övriga typer av byggnadsverk som broar, hamnar, flygfält, bergrum, tunnlar, dammar, idrottsplatser och master. Den del av byggbranschen som är direkt sysselsatt med byggande och anläggande benämns ofta ”byggindustrin”. Till byggindustrins verksamheter räknas uppförande av byggnader och anläggningar men också ombyggnad, reparation, och underhåll av byggnadsverk. I denna rapport används termen ”byggbranschen”, vilken inkluderar allt det ovanstående. Därmed framträder byggbranschen som en mångfacetterad bransch med många arenor, aktörer och intressen.

Ekonomisk brottslighet och organiserad brottslighet

Ekonomisk brottslighet

Kärnan i begreppet ”ekonomisk brottslighet” kan sägas vara brott med ekonomisk vinning som motiv, vilka begås inom ramen för en näringsverksamhet (Brå 2003:1). Typiska ekobrott är därför skattebrott, bokföringsbrott och brott mot en rad lagar som reglerar företagande, till exempel arbetsvillkor och hantering av farliga ämnen. Denna form av brott kräver alltså att gärningspersonen har relativt goda resurser redan som utgångspunkt för brottet, något som sällan förknippas med den ”typiske” brottslingen som oftast sägs befinna sig på samhällets botten.

Organiserad brottslighet

Organiserad brottslighet förknippas med traditionella brott men i organiserade former, som avancerade stölder och hälerier, illegala spel, smuggling av narkotika och alkohol, koppleri och utpressning. En form av organiserad brottslighet kan beskrivas som ”professionell brottslighet” (Sutherland, 1937; Fijnaut, 1990). Med begreppet förstås främst medlemmar av informella nätverk som har egna regler, begrepp och en egen kultur. Medlemmarna är specialiserade inom olika områden och varje brott kan kräva medverkan av flera sådana specialister. Inom dessa nätverk bedrivs brott snarare i projektform än som en kontinuerlig och enhetlig verksamhet. Dessa brott skiljer sig emellertid från ”vanliga” brott såtillvida att de förutsätter en organisation och planering (jfr Brå 2002:7). En annan form av organiserad brottslighet är den som vanligen har kommit att representera begreppet ”organiserad brottslighet”, nämligen *brottsyndikatet* (Fijnaut, 1990). Det mest välkända exemplet är kanske den sicilianska maffian Cosa Nostra. En del MC-gäng brukar också av vissa forskare hänföras till denna kategori (jfr Brå 1999:6). Sådana organisationer har också en tradition av inblandning i byggbranschen i länder som Italien och USA (Fijnaut, 1998; Jacobs, 2006).

I Sverige har diskussionen ofta handlat om huruvida den svenska ”organiserade brottsligheten” är av den första eller den andra av dessa typer. Polisen (se exempelvis KUT, 2004a, 2004b, 2005) tenderar att beskriva den svenska organiserade brottsligheten som alltmer ”organiserad” och därmed ”maffialiknande”. Brå har istället presenterat en bild av brottsligheten som mer liknar den första av dessa kategorier, nämligen att de brott som kräver organisation oftast begås som en slags projektverksamhet. I denna typ av verksamhet utgör tillgången till ett nätverk med nödvändig kunskap en förutsättning för brotten (Brå, 2002:7; 2005:11; 2007:4; 2007:7).

Organiserad ekonomisk brottslighet

I Sverige har skillnaden mellan ”ekonomisk brottslighet” och ”organiserad brottslighet” länge ansetts vara att ekonomisk brottslighet till skillnad från organiserad brottslighet bedrivs med utgångspunkt från en verksamhet som är laglig, typiskt sett ett företag (AMOB, 1977). Organiserad ekonomisk brottslighet bör förstås som en typ av brottslighet som i första hand är ”ekonomisk”, det vill säga att den har en laglig verksamhet som grund. Den skiljer sig dock från de ”vanliga” ekonomiska brotten såtillvida att organiserad ekonomisk brottslighet delar många drag och brottstyper med den ”vanliga” organiserade brottsligheten. Som exempel kan nämnas att olaglig indrivning av skulder förekommer som en del av den illegala verksamheten inom byggbranschen (Lantz Hedström, 2006). Denna typ av brott har sällan associerats med ekonomisk brottslighet. Brott där hot och våld ingår beskrivs ofta som typiska för organiserad brottslig-

het (jfr AMOB, 1977; Enfopol 35 rev 2; KUT, 2004a, 2004b, 2005). Att de båda begreppen nu har kombinerats är egentligen inget nytt. Redan på 1970-talet sågs ekonomisk och organiserad brottslighet som två sidor av samma mynt (Korsell, 2006).

Genomförande och metod

Syftet med denna studie är att få kunskap om hur brottslighet som den organiserade handeln med svart arbete inom byggbranschen fungerar samt hur den kan förebyggas och bekämpas. För att uppnå detta har flera olika källor använts. Först och främst har en analys gjorts av förundersökningar som Ekobrottsmyndigheten har riktat mot omfattande svart arbete i byggbranschen. Dessa har främst inletts och avslutats under åren 2005-2006, vissa är dock av äldre datum.

Dessa förundersökningar har urskilts av chefsåklagare från samtliga kammare på Ekobrottsmyndigheten. Genomgången har skett på plats i Ekobrottsmyndighetens lokaler i Stockholm, Göteborg och Malmö. Förundersökningarna innehåller ett blandat material; utskrivna förhör med misstänkta och vittnen, utskrifter från telefonavlyssning i de fall sådan har gjorts, utdrag från diverse register (främst bolagsregistret), kontoutdrag, med mera. I de fall där förundersökningen har lett till åtal har stämningsansökan och dom funnits med. Förundersökningarnas omfattning har varit mycket varierande; från runt hundra sidor upp till flera tusen.

Dessutom har ett 20-tal intervjuer genomförts med personer med särskild kännedom om denna typ av brottslighet. De personer som har intervjuats har valts för att de besitter särskild kunskap om byggbranschen och då specifikt om svart arbetskraft. Det går att dela in urvalet av intervjupersoner i två kategorier, dels personer *inom* branschen, som i vissa fall själva har deltagit i denna typ av brottslighet, men i vissa fall endast har valts ut på grund av sin allmänna kunskap, dels personer *utanför* branschen som arbetar med att kontrollera eller utreda denna typ av brott. Urvalet har främst skett genom snöbollsurval som innebär att undersökningen till en början omfattar ett fåtal personer med anknytning till branschen. Var och en av dessa har tillfrågats om ytterligare personer som skulle kunna vara relevanta för undersökningen. Dessa personer har sedan kontaktats och om möjligt inkluderats i urvalet (Denscombe, 1998). De citat som har lyfts fram ur intervjuerna är avsedda att illustrera en allmänt förekommande uppfattning hos intervjupersonerna. Samtliga intervjupersoners namn är fingerade.

Förutom ovanstående förundersökningar och intervjuer har ytterligare material använts i rapportens avsnitt om korruption. Där har somliga uppgifter hämtats från en ännu inte publicerad studie om korruption (Brå 2007:a). Materialet består av sammanfattningar av alla förundersökningar som har inletts vid Riksenheten mot korruption under perioden 2005 och halva 2006. Det är de sammanfattningar som rör byggbranschen som har inkluderats i denna rapport. Ytterligare material som utredningen har tagit del utgörs av en serie intervjuer med företagare, de handlar om utsatthet för ekonomisk brottslighet. De intervjuer som har berört byggbranschen har använts i denna undersökning. Intervjuerna är gjorda på Brå:s uppdrag inför en ej ännu publicerad studie.

Allt insamlat material har strukturerats enligt en analysmodell som togs fram som ett första steg i projektet. Denna modell har sedan modifierats under projektets gång i takt med att ny kunskap har förvärvats. Modellen är här tänkt att

Vad är problemet?

Skatteverket beräknar att skattebortfallet i byggsektorn är mellan 10 och 20 miljarder kronor. Med tanke på denna omfattning är det rimligt att anta att det svarta arbetet påverkar hela byggbranschen negativt, bland annat genom den illojala konkurrens som laglydiga företagare utsätts för. Detta utgör starka argument för att belysa den organiserade handeln med svart arbetskraft. I detta kapitel diskuteras frågor som; vilka branschvillkor kan tänkas vara av särskild betydelse för den organiserade handeln med svart arbetskraft, vilka är de centrala aktörerna, hur ser brottsuppläggen ut och vilken typ av angränsande brottslighet finns till den organiserade handeln med svart arbetskraft? Det centrala syftet med kapitlet är att skapa en förståelse för hur brottsligheten ser ut och verkar, och därmed skapa ett kunskapsunderlag som ligger till grund för brottsförebyggande och brottsbekämpande åtgärder.

Byggbranschens villkor

Syftet med detta avsnitt är att rikta fokus mot det insamlade materialet från intervjuer och förundersökningar för att lyfta fram kännetecken och särpräglade drag som kan sägas utgöra delar av byggbranschens villkor. Avsikten är framför allt att belysa de branschspecifika mönster, uttryckssätt och omständigheter som kan skapa en förståelse för byggbranschen *som den miljö inom vilken brottsligheten existerar*. Utgångspunkten är därmed att brottsligheten bäst kan beskrivas som en del av branschen snarare än som en enskild och utomstående verksamhet (Brå 2006:6). Fokus ligger på tre huvudsakliga ”branschvillkor”, vilka har valts ut för att de förefaller spela en stor roll för den undersökta brottsligheten. De tre branschvillkoren är: *projektform*, *konjunktur* och *kultur*.

Projektformen

Byggbranschen bygger på en mycket enkel logik; när en byggnad är reparerad eller byggd är arbetet utfört, och därmed avslutat. Byggbranschen är således helt baserad på projekt, med en början och ett slut. Varje byggprojekt är i någon mån unikt och kräver en individuellt anpassad verksamhetsstruktur. Detta gör det svårt att göra exakta beräkningar av arbetskraftsbehov, tidsåtgång och kostnader. Alla underentreprenader i ett byggprojekt har dessutom en strikt deadline och förseningar kan få stora konsekvenser för det efterkommande arbetet. Dessa deadlines är därför ofta förenade med stora viten:

Om jag som platschef börjar få tidsbrist då vet jag att vitena börjar rulla, flera hundra tusen i veckan. Det är bara för mig att ha bygget klart. Det är bara att lösa den frågan.

(Kjell, arbetsgivarrepresentant)

Det kan därför vara frestande för en entreprenör att ta in svart arbetskraft för att undgå risken att drabbas av förseningar, särskilt då vitesbeloppen kan vara mer kännbara än kostanden att bli upptäckt med svart arbetskraft.

Kontaktskapande

En annan viktig aspekt av projektformen är att denna har stor inverkan på sociala relationer och nätverk i branschen. Byggbranschen kan beskrivas som en rörlig industri med ett ständigt flöde av både arbetstillfällen och arbetskraft. I och med

denna dubbla rörlighet av arbetsplatser och arbetskamrater sker ständiga möten mellan människor. Man kanske arbetar ett par månader på ett bygge, hejar på och fikar med övriga arbetstagare på arbetsplatsen. Ett par månader senare befinner man sig på en ny byggarbetsplats och möter nya människor samtidigt som tidigare bekantskaper återkommer:

Så fort du kommer ut i byggbranschen så lär man känna folk väldigt fort. Folk inom byggbranschen är väldigt pratglada, (...) man lär känna folk och man pratar. Sen om man åker runt, man träffar ju mycket folk och det kommer nytt folk hela tiden.

(Rikard, byggnadsarbetare)

Kontakter knyts, upprätthålls och återaktualiseras. Denna omsättning av människor och möten framhävs i intervjuerna och förundersökningarna där det framgår att sociala relationer är en central del av brottsligheten. Varierande företag och arbetstagare kommer i kontakt med varandra genom olika projekt. I intervjuerna poängteras också betydelsen av byggbranschens rörlighet och de många mötena människor emellan i att nya bekantskaper stiftas och vänskapsband etableras. Detta exemplifieras i nedanstående citat av byggnadsarbetaren Daniel:

Jag har ju några polare, man har ju fått lite kontakter med åren om man säger så. Folk erbjuder en små jobb, stora jobb.

Tillgången till många kontaktytor och breda kontaktnät verkar alltså vara genomgående. Framför allt är det stora antalet möten och kontakter centrala i rekryteringsprocesser då mun till mun- metoden utgör den viktigaste metoden för att förmedla svarta arbetstillfällen och svartarbetskraft:

Sen är det så att man ibland är mer eller mindre less på sitt jobb och beslutar att sluta jobba för en firma. Då snackar man med folk: 'Har ni jobb? finns det några jobb?', 'Jag kan kolla'. Då ringer de någon som man vet, någon som man kan ha träffat för en månad sedan, ett år sedan och man vet att den har egen firma. Man lär känna så himla mycket folk i branschen. Vad det än är, på ett bygge är det inte bara snickare. Det är snickare, betongare, målare, det är alla olika yrken inom bygg som är på en byggarbetsplats, bygga ställning, sanering eller vad det än är. Om man har en arbetskamrat man har jobbat med i många år och han har sett mig jobba, och har han ju en uppfattning om mig och om jag sköter tider och gör det jag ska.

(Daniel, byggnadsarbetare)

Sociala kontakter är inte enbart en metod för att förmedla arbetstillfällen eller arbetskraft. Arbete kan också vara en produkt av bekantskaper likväl som att svart arbete kan vara en konsekvens av sociala relationer. Detta betonas av en intervjuperson som tillkännager att han helst inte vill jobba svart, men om en kamrat behöver hjälp så ställer han upp. Intervjupersonen menar att han i detta avseende inte gör jobbet för pengarna, utan för att han vill hjälpa sin kamrat. Också det omvända sker, det vill säga att företagare erbjuder sina vänner arbete i syfte att tillgodose deras behov:

Förutom att företagare har sina anställda så använder företagaren sig av sina gamla kompisar som har kört tio – femton år som fåmansbolag, som vill vara det och som tycker att det är en perfekt affärsidé där man kan dra av viss del av villan och där man kan ha tjänstebil på bolaget. De är superseriösa och kör så

här är efter år, men det är moderbolagen, som tar in underentreprenörerna som har likviditeten att köpa ut materialet, som låter F-skattaren (kompisen som har ett fåmansbolag) utföra det. Han (företagaren som fungerar som arbetsgivare) håller egentligen tio med jobb varav fem är F-skattare (det vill säga egenföretagare) och fem är [vanliga] anställda.
(Kjell, arbetsgivarrepresentant)

Det handlar om tjänster och gentjänster, om tillfällen och överenskommelser, med andra ord det som hör sociala relationer till. Byggbranschen kan därmed förstås som en *relationsbunden* bransch. Dels genererar många och täta kontakter förutsättningar för att snabbt få tillgång till arbete och personal, dels kan oegentlig verksamhet ske som en konsekvens av att kamratskap och sociala relationer upprätthålls. Den senare aspekten poängteras också av en intervjuperson som är VD för ett företag med cirka ett hundra anställda. Han menar att det alltid finns en risk att nyanställd personal för med sig "gammalt bagage och kontaktnät" till nya arbetsplatser. Detta är särskilt problematiskt då den nyanställda innehar en beställarposition, som exempelvis platschef. Om en platschef tidigare har slutit avtal med oseriösa underentreprenörer finns en risk att denne upprätthåller dessa oegentliga kontakter och överenskommelser även på sin nya arbetsplats och på så sätt fortsätter den olagliga verksamheten. Intervjuer och förundersökningsmaterial visar alltså att *både* personer som söker arbete och arbetsgivare som behöver rekrytera arbetskraft använder sig av kontakter och diverse sociala relationer i arbetsökande respektive rekrytering av arbetskraft, för vita såväl som svarta arbeten. I ett exempel från förundersökningsmaterialet framgår hur en person söker svart arbetskraft. Denne oseriöse arbetsgivare pratar med en "kollega" om hur han behöver utöka sin verksamhet med fler "svartgubbar", gärna en ökning med ytterligare tjugo personer. Arbetsgivaren säger att man får fler "gubbar" genom de man redan har eftersom allt handlar om kontakter, vänner och arbetskamrater. De informella dragen i byggbranschen underlättar den svarta ekonomin som i sin tur stöder den vita (jfr Brå 2006:6).

Konjunktur

Det andra branschvillkoret som spelar roll för den organiserade handeln med svart arbetskraft är *konjunkturen*. Något hårdraget går det att säga att byggbranschen pendlar mellan två ekonomiska lägen som båda kan verka brottsgenererande; högkonjunktur och lågkonjunktur. Till detta kommer att affärer i byggbranschen handlar om stora summor, det finns pengar att tjäna samtidigt som det kostar att bygga.

Slutsatsen är att byggbranschen kan beskrivas som öppen för ekonomisk brottslighet både under hög- och lågkonjunktur, även om det tar sig olika uttryck. Det är svårt att ha "lagom" många anställda i ett byggföretag. Svart arbete blir i lågkonjunktur ett sätt att hålla personalkostnaderna nere samtidigt som det i högkonjunktur kan användas vid akut bemanningsbrist. De personer som ofta bistår företagarna med den svarta arbetskraften kan kallas för "tillfällessökare" (Weisburd, 2001). Tillfällessökarna griper varken ett tillfälle eller reagerar på någon kris, utan dessa kriminella entreprenörer har ekonomisk brottslighet som sin främsta verksamhet då de söker efter tillfällen att tjäna pengar på olaglig väg.

Högkonjunktur

Byggbranschens rörliga karaktär innebär att företag på byggmarknaden har ett stort behov av flexibilitet, vilket främst tar sig uttryck i behovet av att snabbt kunna anställa många personer (Fijnaut, 1998; Van Duyne och Houtzager,

2005). I tider av högkonjunktur uppstår ofta brist på arbetskraft. Detta kan få till följd att "hederliga" entreprenörer kan komma att ta in oseriösa underentreprenörer i syfte att lösa problemet. Som företagare tackar man inte gärna nej till jobb eftersom det kan innebära att man inte blir tillfrågad flera gånger, dessutom vet man inte när konjunkturen svänger igen. Detta för med sig en lukrativ marknad för rekrytering av arbetskraft, vit som svart. I lägen då en företagare har bråttom att avsluta ett projekt för att hålla utsatt deadline finns det knappast någon stark motivation för denne att kontrollera om den inhyrda underentreprenören är seriös eller inte:

Helt plötsligt har vi brist på folk och det måste fixas. Vi kan inte gå till beställaren och säga att 'vi måste ha två månaders förlängning på det här projektet för vi har inte personal', det köper inte dom. Vi har ofta kraftiga böter vid försening så det måste lösas. Vi måste trixa till det.

(Josef, personalchef)

Förhållandet mellan behov av arbetskraft och avsaknad av motivation att kontrollera den anlitate underentreprenören skapar därmed en marknad för kriminella underentreprenörer som erbjuder de tjänster som efterfrågas.

Vad som inte bör bortses från i detta resonemang är att behovet av svart arbetskraft under en högkonjunktur kan utnyttjas av så kallade "tillfällestagare". Till skillnad från tillfällessökarna är dessa individer "vanliga" företagare som utnyttjar tillfället till att begå ekobrott när det ges, men de söker inte aktivt upp sådana tillfällen. Denna grupp motiveras snarare av ekonomisk vinningslystnad än någon form av kris. Förekomsten av brott av detta slag kan antas vara starkt beroende av den tillfällesstruktur som råder inom den bransch i vilken de förekommer (jfr Weisburd, 2001; Brå, 2003:1).

Lågkonjunktur

I en lågkonjunktur hamnar många företagare i kris, något som kan öka motivationen att på olika sätt bryta mot regler för att rädda företaget. Vid lågkonjunktur skapas ett läge där konkurrensen hårdnar och många företagare tvingas sälja sina tjänster med mycket liten marginal, därmed kan svart arbetskraft tas i anspråk för att minska personalkostnaderna. Denna faktor är särskilt viktig eftersom 99 procent³ av företagen i byggbranschen är små med färre än 50 anställda (Sveriges Byggindustrier, 2005), och inte har samma ekonomiska stabilitet och kapacitet som stora byggföretag. Personer som agerar på detta sätt, det vill säga tar till olagliga metoder för att hantera en kris, kan benämnas som "krisreagerare" (Weisburd, 2001; Brå 2003:1). Krisreageraren är en företagare som har hamnat i en svår ekonomisk situation och som tycker sig stå mellan valet att gå i konkurs eller att begå någon form av ekobrott (Alalehto, 1999). Andelen företag med ekonomiska bekymmer kan antas vara större i branscher med ryckig efterfrågan och hög konkurrens, två egenskaper som ofta brukar tillskrivas byggbranschen.

Kultur

Det tredje framträdande brottsbefrämjande branschvillkoret är *branschkulturen*. Byggbranschen är en del av svenskt samhällsliv och kultur⁴ samtidigt som bran-

³ Procentsatsen baseras på uppskattningar gjorda för år 2003.

⁴ Kultur kan förenklat sägas omfatta det kollektiva och gemensamma medvetandet, vilket människor gör tillgängligt genom att på varierande sätt kommunicera med varandra. Detta kollektiva medvetande innebär

schen kan liknas vid en sub- eller delkultur som på vissa sätt skiljer sig från det övriga samhället med dess dominerande kulturella uttryck och föreställningar. Delkulturer kännetecknas av att interna perspektiv och budskap flyter ”tätare och effektivare inom gruppen än ut över dess gränser” (Hannerz, 1983:170). De bygger därmed på föreställningen om vad som avgränsar ”oss” från ”dem”. Byggbranschen är ett specifikt verksamhetsområde med ett antal yrkesgrupper som definieras i förhållande till andra branscher, yrkeskategorier och till det övriga samhället. Från intervjuerna och förundersökningarna framträder ett antal dominerande uppfattningar om vad som är accepterade attityder och praktiker inom byggbranschen. Det framgår att det finns flera uppsättningar av tillåtna och otillåtna handlingar och förhållningssätt, ett slags normsystem för vad som anses vara normalt respektive avvikande beteende (jfr Brå 2002:6).

Lojalitet och tystnad

Det är viktigt att vara solidarisk mot sina arbetskamrater och att ställa upp för dem.

(Jonas, snickare)

Som tidigare nämnts präglas byggbranschen av ett flöde av arbete och människor, något som skapar många tillfällen till möten. Arbetet sker som bekant uteslutande i projektform, ofta under tidspress och med strikta deadlines, vilket ställer stora krav på samarbete mellan arbetstagarna. Man arbetar vanligtvis i arbetslag där uppgifter ska lösas gemensamt, något som skapar förutsättningar för kamratskap och lojaliteter mellan arbetarna (Byggkommissionen, 2003; SOU 2002:115). Solidaritet mellan och lojalitet mot arbetskamrater är kvaliteter som återkommande framhävs som särskilt viktiga bland intervjupersonerna och aktörerna i förundersökningarna. I en av intervjuerna berättar byggnadsarbetaren Stefan att han arbetar vitt, men om en arbetskamrat skulle behöva hjälp med något ”på sidan av” så känner han sig tvungen att ställa upp. Detta verkar också omvänt; det vill säga att om Stefan vid något tillfälle skulle behöva ha hjälp med något kan han alltid fråga sina vänner och arbetskamrater. Det sker ett utbyte av tjänster och gentjänster, vilket kan förstås som ett ömsesidigt utbyte och fördelning av varor och tjänster. Utbytet har delvis en ekonomisk, men framför allt en symbolisk betydelse då det upprätthåller relationer mellan aktörerna på den sociala arena som arbetsplatsen och arbetslaget utgör (jfr Björklund och Hannerz, 1983). Med många bekantskaper och vänskapsband läggs grunden för ett nät av lojaliteter mellan dessa aktörer.

På samma sätt som det är angeläget med gentjänster för att upprätthålla relationer, är det viktigt att ”praktisera tystnad”. Tala är silver, men tiga är guld. Vad som sägs, hur det sägs och när det sägs, utgör en del av den selektions- och bedömningsprocess som vilar på principen om lojalitet och tystnad; att veta vem man kan anförtro sig åt. Detta exemplifieras i byggnadsarbetaren Stefans berättelse om svart arbete. Stefan menar att alla inom byggbranschen och på arbetsplatserna vet om att det förekommer, men att man väljer sina tillfällen och de personer man pratar med. Att hålla tyst utgör ett sätt att hantera kunskapen om det informella. Individerna uppför sig i enlighet med vad som förväntas av honom eller henne. Att bryta mot tystnaden eller att visa andra tecken på illojalitet kan

dels fokus på idéer, dels fokus på de medel genom vilka idéerna kommuniceras mellan människor. Kultur kan därmed ses som ett slags förråd av innebörder och uttrycksmedel som människor fortlöpande inhämtar och skapar i sina kontakter med varandra, och som fördelas på olika sätt mellan individer, kollektiv och mänsklig-heten i sin helhet (Björklund och Hannerz, 1983; Hannerz, 1983).

innebära informella sanktioner och bestraffning. Detta tydliggörs av snickaren Jonas som diskuterar den mest illojala av alla handlingar – att tjalla:

Ja, man tjallar inte. Det är nåt man bara inte gör. Man ringer inte upp chefen och säger att 'nu drog Leffe två timmar tidigare'. Det finns trots allt en lojalitet oss emellan gentemot arbetsgivaren. Man skall inte ringa chefen och säga att nu har dom dragit. Man kan säga till att man tycker att nåt är fel, men man tjallar aldrig.

Tjallar gör man helt enkelt inte, varken som arbetstagare eller som arbetsgivare. I en intervju återger Mats, en företagsledare för ett byggföretag med cirka ett hundra anställda, en incident vid en förhandling där den motsatta parten, två platschefer för en huvudentreprenör, krävde extra pengar i fickan för att anlita Mats företag som underentreprenör. Efter att ha klivit in rummet för förhandlingen låste platscheferna dörren och uppmanade Mats att lägga ytterligare 100 000 kronor på det ursprungliga anbudet för att sedan ge pengarna till platscheferna, på detta sätt skulle Mats företag bli antagen som underentreprenör. Mats vägrade och sa att det inte var hans stil, därefter låste han upp dörren och lämnade kontoret. Den ena platschefen gick efter Mats, förvånad över att han hade tagit så illa vid sig, och bad om ursäkt. Det hela slutade med att Mats företag fick jobbet. Detta blev det enda uppdrag Mats företag utförde åt denna huvudentreprenör.

Denna situation skiljer sig åt från den tidigare, men likheten är att Mats visar samma inställning gentemot att ange en annan aktör inom branschen, han gjorde ingenting för att avslöja korrruptionen. I intervjun poängterade han att det egna företaget gick så pass bra att han inte befann sig i någon beroendeställning till de två platscheferna för att kunna få framtida uppdrag. Den främsta anledningen till att neka de två platschefernas oegentliga ”anbud” var att han inte ville delta i olaglig verksamhet. I intervjun påpekade han ett antal gånger att han ansåg att denna typ av verksamhet är fel och att den skadar branschens rykte. Trots detta anmälde han inte de två platscheferna, vare sig till deras arbetsgivare, branschorganisationer eller till myndigheterna. Mats följer därmed byggbranschens normsystem och gör det som förväntas av honom – att inte tjalla.

Tystnad och lojalitet framhävs ofta som centrala begrepp inom illegal verksamhet (jfr Dickie, 2004; Brå 2007:7; Brå 2007:4; Brå 2006:6). Ovanstående exempel visar också hur dessa värden står i fokus för den delkultur som byggbranschen utgör i relation till den samhälleliga majoritetskulturen. Aktörerna hantear känslig kunskap genom att praktisera tystnad på grund av lojaliteter. Ofta innebär tystnaden lojalitet gentemot personer som man har något slags relation till, som i fallet med Jonas och hans arbetskamrater. I andra sammanhang, som i Mats fall, är lojaliteten inte bunden till en specifik person, utan det handlar om lojalitet gentemot den egna branschen. Även i förundersökningarna framkommer dessa lojalitetsprinciper. I en avlyssnad telefonkonversation säger en aktör: ”När det blir problem då måste man ju hålla ihop, då kan man inte börja tjafsa om saker och ting.” Lite senare poängterar samme person att om man inte kan förhålla sig till dessa principer får man skylla sig själv med avseende på de konsekvenser som kan följa. Eventuella sanktioner och hot är självförvållade om man inte håller sig till principerna om tystnad och lojalitet: ”Sådana människor straffar ut sig hela tiden själv. Till slut så har dom ingen utan dom får gå med pistol på fickan.”

Moral och yrkesstolthet

Det finns jättemycket yrkesstolthet [i byggbranschen]. Jag är stolt över att vara snickare.

(Jonas, snickare)

Byggbranschen är en sektor som inbegriper gamla anor och traditioner. Hantverksformerna för med sig en yrkesidentitet och yrkesstolthet som sträcker sig långt tillbaka i historien men som också är högst relevant än idag. Den traditionella skråuppdelningen och skråtänkandet tar sig i exempelvis uttryck i att arbetsrotation och byte av arbetsuppgifter är mer sällan förekommande än inom andra delar av arbetsmarknaden (SOU 2002:115). Med strikt definierade arbetsområden och yrkesroller lägger yrkesutövaren fokus på sitt eget yrkesområde:

Jag tror inte att man som elektriker i fråga säger 'den där snickaren som håller på att regla den där väggen, är han anställd [och inte svartarbetare] av huvudentreprenören?' Sådant där tror inte jag att man bryr sig om. Nej, jag tror inte att man bryr sig om delbranscherna. Det är skilda världar, vi [elektrikerna] går dit och gör vårt jobb.

(Fredrik, arbetsgivarrepresentant)

Med skråindelningen och yrkesidentiteten följer ett slags moral som delvis bottenar i yrkesstoltheten. Detta framhålls av snickaren Jonas som säger att: "Det är viktigt att vara bra på sitt jobb och kunna det man håller på med." Byggnadsarbetaren Daniel bekräftar: "Vi gör ett bra jobb, är jävligt schyssta och sliter häcken av oss."

Hårt arbete, uthållighet och duglighet värderas högt. Kompetens och styrka är betydelsefulla värden, vilka exemplifieras i föreställningar om moral som finns i byggbranschen (jfr SOU 2002:115). Oavsett hur och var arbetet utförs är det viktigt att leverera och att vara rejäl i det åtagna uppdraget. Ansvarsfullhetens centrala betydelse för moralen och yrkesstoltheten sträcker sig också utanför branschen. Det är viktigt att göra rätt för sig i relation till det övriga samhället:

Man ska ändå göra rätt för sig och betala skatt. För i Sverige har vi gratis skolgång, och vi har läkarvård och alla sådana saker. Om man tittar på USA och jämför, då känner man själv, hur pass tungt det är för dem som inte har råd med till exempel läkaravgifter, tandvård och hela det här paketet. Då är det väldigt bra att ha den här skatten. Det är samma sak med A-kassa.

(Rikard, byggnadsarbetare)

Det finns tydliga distinktioner mellan vad som är korrekt respektive oriktigt. Det är rätt att vara pålitlig och flitig. Det är fel att luras, vara lat och att inte göra sitt bästa. Trots att denna uppdelning ter sig skarp finns det ett handlingsutrymme mellan polerna. Inom denna zon kan aktiviteter ske och positioner förhandlas kring så länge aktören förhåller sig till de två polerna om vad som är bra och vad som är dåligt. Flera av intervjupersonerna har bekräftat att de i perioder har arbetat svart heltid, trots att de har velat ha vita jobb men att sådana inte har funnits. I dessa fall framhävs att intentionen att arbeta vitt finns, men att det inte har funnits tillgång till denna typ av arbete. På detta sätt kan önskan att arbeta vitt användas i syfte att fylla sin "samhällsansvarskvot". Om man fyller denna kvot, det vill säga att man gör ett bra jobb och visar yrkesstolthet samt att man tar sitt samhällsansvar, eller åtminstone uttrycker en önskan om att göra det, finns det utrymme över att göra något annat, till exempel att arbeta svart:

Det finns många aspekter av det där alltså, jag har inget emot... jag vill absolut inte jobba svart heltid. Jag vill jobba vitt, pröjsa skatt och få alla förmåner det innebär att jobba vitt. Men om någon ber mig: 'Det här jobbet, kan du göra det, det tar två helger och du får tio tusen', inte fan tackar jag nej.

(Daniel, byggnadsarbetare)

Intervjupersonerna använder sig av resonemang som kan förstås som ett slags kollektivistiskt rättfärdigande av det som utgör individens egen vinning. Då både byggbranschen och samhället "fått sitt" blir svart arbete på sidan av varken rätt eller fel. Det tangerar inte de två ytterligheterna och uppfattas helt enkelt som en privatsak, vilket belyses av byggnadsarbetaren Daniel: "Vad jag gör när jag inte är på arbetsplatsen, det anser jag att det ska han [chefen] ge fan i." Trots att svart arbete emellanåt beskrivs som en privat angelägenhet är det viktigt att inte utsätta sin arbetsgivare för några risker. I gränsdragningen mellan det privata och det offentliga, mellan jobb och fritid, hålls en tydlig linje i vad som är tillåtet respektive otillåtet och vad som är rätt och fel. Man uppfattar sig inte som kriminell; "extraknäcket" vid sidan av är inte problematiskt så länge de moraliska kraven är uppfyllda:

Så länge det inte skadar... jag går aldrig med de här kläderna med firmanamnet [på svartjobb], jag har egna blåställ hemma som jag använder.

(Daniel, byggnadsarbetare)

Daniel är medveten om att då han bär kläder med företagsnamnet på representerar han firman och arbetsgivaren. Det är inte det svarta arbetet som sådant som är fel, utan det omoraliska ligger i att bära sina vanliga arbetskläder då han arbetar svart, och att därmed utsätta företaget för risken att sammankopplas med illegal verksamhet. Detta kan ses som en illustration av hur branschens moral och etik skiljer sig från det övriga samhället. Man håller sig inom sitt egna polariserade system där rätt och fel är definierade och med ett handlingsutrymme däremellan. Detta anknyter till resonemang kring så kallade "differentiella associationer" (Sutherland, 1949), det vill säga att kriminella värderingar sprids i grupper som kännetecknas av nära relationer mellan medlemmarna. Kriminalitet lärs helt enkelt in genom social interaktion som präglas av särskilda attityder gentemot, och neutraliseringar av, brottsligheten (jfr Brå 2005b). Handlingar vilka i det övriga samhället uppfattas som felaktiga kan mycket väl vara mer eller mindre normala inom det egna normsystemet.

I intervjupersonernas resonemang kring moral inbegrips inte enbart föreställningar om arbetstagarnas rätta och felaktiga handlingar, utan byggbranschen diskuteras också i mer övergripande ordalag då det dras en gräns mellan vad som utgör seriösa och oseriösa byggföretag. Något som förstås som särskilt oseriöst är arbetsgivare som inte betalar ut löner, ljuger om anställningsförhållandena (att de ger ett sken av att det är vitt arbete som avses men att de i själva verket aldrig betalar in arbetsgivaravgifter och skatter) och som systematiskt utnyttjar människor som befinner sig i en underordnad och utsatt position, till exempel personer som inte kan det svenska språket. Ett par av uppgiftslämnarna beskriver upprört hur vissa av de utländska arbetstagarna lever och arbetar under slavliknande förhållanden och hur de oskyddade utför farliga arbetsuppgifter, som att sanera asbest utan riktig skyddsutrustning. En av intervjupersonerna berättar även om hur den tidigare arbetsgivaren systematiskt tog in utländsk arbetskraft som fick sämre betalt än de svenska arbetarna. Personen berättade också att

arbetsgivaren ”tryckte in ett helt gäng” av estländska arbetare i en lägenhet som han hade ordnat åt dem. Uppgiftslämnaren beskriver särskilt en situation där en estländare som arbetade i företaget blev lurad och utnyttjad av arbetsgivaren:

Han [arbetsgivaren] tog även in estländare som jobbade, billig arbetskraft. Han [estländaren] kunde bara lite knacklig engelska. Vi [Rikard och kollegor] fick förklara för honom att 'så här är det, det finns facket, det finns det här och så här ligger det till. Har du fått några lönespecifikationer eller arbetsgivarintyg?' Han hade inte fått något sådant, han visste inte. Och han jobbade övertid och tyckte att 'men det händer ingenting på lönen, vad konstigt.' Men då förklarade man för honom, och han fick säga till.

(Rikard, byggnadsarbetare)

Bland intervjupersonerna som själva har arbetat svart heltid verkar det centrala i frågan om moral vara att inga enskilda personer ska missgynnas eller fara illa i olika typer av verksamhet. I det ovanstående citatet lyfter Rikard också fram sitt eget agerande då han gemensamt med sina svensktalande arbetskamrater hjälpte den utsatte estländske kollegan. Med detta kan man uppfatta det som att Rikard är en ”schysst kille” som inte ägnar sig åt några oegentligheter. Att han själv arbetar svart emellanåt har inget att göra med moraliska tveksamheter. På sätt och vis rättfärdigas därmed eventuellt oegentliga handlingar utförda av honom. Då han har tillgodosett de moraliska kraven genom att hjälpa en person som har råkat illa ut, blir oegentlig verksamhet som svart arbete oproblematisk. Betydelsen av moral, kompetens och pålitlighet återspeglas också i förundersökningarna där det framgår att dessa egenskaper är av stor vikt för både arbetsgivare och arbetstagare. En kriminell entreprenör i en av förundersökningarna är arbetsgivare åt tjugotalet svartarbetande snickare och plattsättare. Den kriminella entreprenören betonar vikten av att arbetstagarna är ”självgående”, att arbetet blir utfört på ett korrekt sätt och att kunderna blir nöjda. Han poängterar att arbetsgivaren har ett ansvar att skapa en sådan miljö att arbetstagarna ska kunna göra sitt bästa och att ”dra sitt strå till stacken”. Lyckas arbetsgivaren med detta kan han utan förbehåll fortsätta sin verksamhet:

Då kan man för fan utöka businesset och tjäna ännu mer pengar om man hjälper folk att förstå hur man skall släpa det där strået. Men om man ska sitta och skälla hela tiden och bara 'Böböböbö, för här skulle det vart så här stor peng, men nu är det bara så här stor peng, därför får Du inte något, va.' Till och med Jesus gjorde fel, va, och honom spikade de upp på ett kors. Den bäste snickaren i världen är trött en dag och sätter upp fyra gipsskivor fel så man får riva den väggen. Ska man då störta den jäveln då som har tjänat pengar åt firman i 10 års tid för en väggjavel som han gjorde fel?

(citatt från telefonavlyssning)

Roller i den organiserade handeln med svart arbetskraft

Denna rollista har tagits fram för att tydliggöra de olika funktioner som finns i och runt den organiserade handeln med svart arbetskraft. Rollerna är därmed skapade med utgångspunkt i funktionen som rollen fyller i brottsuppläggen, vilka diskuteras i de efterföljande avsnitten. Gränsen mellan rollerna är naturligtvis ofta flytande eftersom det inte finns strikt definierade yrkesroller inom den illegala ekonomin på samma sätt som i den legala ekonomin. Det är också viktigt

att påpeka att rollerna inte utgör ”aktörer” i strikt bemärkelse då en och samma person kan växla mellan två eller flera av dessa roller.

Kunden

Att ha kunder är naturligtvis en grundläggande förutsättning för handel med svart arbetskraft. Finns det ingen efterfrågan på de erbjudna tjänsterna finns det inte heller några pengar att begå skattebrott med. Med ”kunden” menas här den som köper tjänsten direkt av den kriminella entreprenören. Det är viktigt att påpeka att kunden i detta sammanhang inte behöver vara samma sak som ”beställaren” eller ”byggherren”. Den kund som beskrivs kan lika gärna vara en av många underentreprenörer som vid ett större bygge behöver hjälp med att utföra vissa arbeten.

Kunden representerar här det sista vita ledet i entreprenörkedjan och är därmed *per definition* inte inblandad i organiseringen av den svarta arbetskraften, utan köper helt enkelt en svart tjänst. Kunderna kan grovt delas in i tre olika kategorier: vana beställare i privat sektor (typiskt sett ett byggföretag), offentliga beställare (som är bundna av LOU – lagen om offentlig upphandling) och ovana beställare, exempelvis företag utan erfarenhet av byggupphandlingar, bostadsrättsföreningar och så vidare. En viktig poäng med denna indelning är att påpeka att den som handlar med den kriminella entreprenören inte själv behöver vara i byggbranschen. En annan aspekt är att villkoren skiljer sig för olika kunder. För seriösa kunder, som själva befinner sig i byggbranschen, kan det bli mycket bekymmersamt om det visar sig att en underentreprenör använder svart arbetskraft. Förutom att det kan vara negativt för företagets rykte finns också en risk att bli misstänkt för att själv ligga bakom det svarta arbetet. Företag inom byggbranschen har därför, främst genom sina arbetsgivareorganisationer, ett antal metoder för att kontrollera om tilltänkta underentreprenörer är seriösa eller inte.

För kunder inom den offentliga sektorn gäller andra villkor. LOU innebär ofta att den som kan lämna lägst pris på en entreprenad är den som vinner upphandlingen. Denna typ av kund löper heller ingen risk att själv bli misstänkt för brottet. Den tredje kategorin utgörs av den ovana beställaren. Det kan röra sig om ett företag som behöver bygga ut sina lokaler eller en bostadsrättsförening som ska renovera sitt tak. Dessa beställare gör knappast några kontroller av de företag som lämnar offerter på arbetet och utgör förmodligen en lukrativ marknad för oseriösa byggföretag. Dessa beställare har inte heller tillgång till några informella nätverk inom branschen som kan vara till hjälp när det kommer till att bedöma en entreprenörs seriositet.

Den kriminella entreprenören

Den kriminella entreprenörens huvudsakliga roll är att agera mellanhand mellan kunden och arbetskraften; det är den kriminella entreprenören som rekryterar den svarta arbetskraften och organiserar arbetet som ska göras. Det är också den kriminella entreprenören som gör upp affären med kunderna och agerar företrädare för det bolag som på pappret ingår avtalet och fakturerar tjänsten.

En svår gränsdragning är hur mycket av verksamheten som måste vara svart för att entreprenören också ska betraktas som ”kriminell”. Det är mycket vanligt att blanda vit och svart verksamhet på olika sätt. Detta är visserligen inte ett tecken på att brottsligheten skulle vara av mindre omfattning; flera mycket omfattande härvor har helt byggt på deltidsanställd personal som har arbetat svart *och* vitt för samma arbetsgivare. Däremot finns en stor gråzon mellan den ”vite” och den

”svarte” entreprenören, där företagare bedriver en i grunden seriös verksamhet men fuskar på marginalen.

Målvakten

Målvaktens roll är att ta på sig det formella ansvaret för de brott som begås, denne är därmed en helt nödvändig person i den organiserade handeln med svart arbetskraft. Utan målvakten skulle det vara mycket svårt för de övriga inblandade att undvika ansvar för brotten och den obetalda skatten. För att uppnå detta registreras målvakten som företrädare för de bolag som används för att föra ut pengarna från den vita ekonomin. Denne fungerar därmed som en formell företrädare, men har i praktiken mycket varierande insikt i vad som egentligen föresiggår i det, eller de, bolag som personen företräder. Vissa målvakter är mycket aktiva, genom att exempelvis producera osanna fakturor eller hämta och lämna pengar. Andra har inget att göra med bolaget, förutom att deras namn och personnummer står på ett dokument i bolagsregistret. Vissa kan till och med vara helt ovetande om att de är ledamöter i någon bolagsstyrelse.

Fixaren

”Fixaren” är inte en obligatorisk roll, de sysslor som i fixarens uppgifter kan utföras av den kriminella entreprenören eller av någon målvakt. Men fixaren som enskild person återkommer i ett flertal förundersökningar. Rollen beskrivs dessutom av flera åklagare vid Ekobrottsmyndigheten. Fixaren är den person som sköter byråkratin och administrationen vid start av nya bolag samtidigt som denne ordnar målvakter som kan agera styrelse i de bolag som de behövs. Fixaren är inte sällan inblandad i själva produktionen av osanna fakturor och återlämnandet av kontanterna. Fixaren fungerar därmed främst som en form av tjänsteförmedlare inom den ekonomiska brottsligheten och behöver inte ha någon bakgrund i byggbranschen. Det som fixaren är bra på är *metoder för ekonomisk brottslighet*, metoder som inte behöver vara specifika för byggbranschen.

En egenskap som utmärker fixaren är att denne endast sällan förekommer i några bolagshandlingar. Fixaren har inte heller någon kontakt med köparna i den legala ekonomin. Detta innebär att fixaren inte avslöjas vid en revision av verksamheten utan endast kan identifieras genom spaning eller om någon inblandad skulle röja hans identitet. Detta framgår också av det faktum att i de fall fixaren har avslöjats i förundersökningarna är det med hjälp av telefonavlyssning. I flera förundersökningar nämns fixaren vid förnamn av flera inblandade som en central person i brottsligheten, men då ingen kan, vill eller vågar avslöja dennes efternamn har personen inte identifieras.

Svartarbetaren

Svartarbetaren är en roll som är outhärlig i handeln med svart arbetskraft. Utifrån materialet går det att skönja ett antal typer av svartarbetare inom byggbranschen, dessa presenteras här under egna rubriker.

Yrkesarbetaren

Det är de etablerade byggarbetarna som utgör den första gruppen. Dessa personer är vanligtvis välkvalificerade, de har ofta arbetat länge i branschen och har inte sällan en utbildning i grunden. Ofta kan de själva välja om de vill arbeta vitt eller svart beroende på vad som passar den egna situationen bäst.

Outsidern

Den andra gruppen av de personer som rekryteras för svart arbete har ofta lite trassliga levnadsförhållanden. Kanske har de ekonomiska problem och behöver ett tillfälligt jobb som ger snabba och obeskattade pengar. Personer i denna grupp kan ha svårt att få ett fast ”vitt” jobb, i byggbranschen eller i andra verksamheter, på grund av att de finns i straffregister. Dessutom har de inte alltid relevanta yrkesbevis, vilket kan vara ett krav för vita anställningar. Vissa har också skulder som innebär att alla inkomster som överstiger existensminimum går till fordringsägare. Ett svart arbete medger i dessa fall en möjlighet att tjäna pengar utan att de hamnar hos kronofogden.

Arbetskraftsinvandringen

Den tredje gruppen representeras av hantverkare från nya EU-länder som Polen, Estland och Litauen. Dessa grupper av arbetare kommer till Sverige för att det är ont om jobb på den inhemska arbetsmarknaden eller för att de löner som erbjuds i Sverige är betydligt högre än i hemlandet. Arbetskraftsinvandrarerna får nöja sig med att arbeta svart, på grund av bristande språkkunskaper och att de ofta saknar de certifikat eller utbildningar som krävs i den vita byggbranschen.

Den oprivilegierade

De personer som saknar koppling till såväl Sverige och EU som byggbranschen i stort utgör den fjärde gruppen av svartarbetare. Dessa individer är de som ofta kan sägas bli allra hårdast exploaterade. Personerna i denna grupp utför enkla sysslor som inte kräver några avancerade instruktioner eller kvalifikationer då de varken har erfarenhet av byggarbete eller av det svenska språket. I en intervju framgår det att dessa personer betraktas som andra klassens arbetskraft. De kallas till och med för ”sherpas” – de som bär den vite mannens packning.

Torpeden

Som framgår i avsnittet om brott i anknytning till den organiserade handeln med svart arbetskraft (se sid. 40) förekommer hot och våld i byggbranschens svarta ekonomi. Trots detta är rollen som ”torped” inte direkt nödvändig i den organiserade handeln med svart arbetskraft. Många intervjudeltagare förknippar torpeden med vissa mc-gäng och nämner gärna ”Hells Angels” i detta sammanhang. Torpedens roll förefaller emellertid ofta spelas av en person som huvudsakligen har en *annan* funktion, exempelvis svartarbetare, fixare eller kriminell entreprenör.

Tillvägagångssätt och metoder – hur brotten sätts i verket

Tidigare avsnitt har behandlat byggbranschens villkor och hur dessa kan påverka brottsligheten samt vilka roller som finns i den organiserade handeln med svart arbetskraft.

Det centrala i detta avsnitt är att beskriva själva brottsligheten. Avsnittet är disponerat i enlighet med en översiktlig analysmodell som har tagits fram under utredningens gång. Modellen visar hur den brottsliga verksamheten kan delas upp i tre grundläggande funktioner:

Figur 3: Brottslighetens tre grundläggande funktioner

De tre centrala komponenter som tillsammans utgör den organiserade handeln med svart arbetskraft är:

1. Beställningar från kunder inom den legala ekonomin
2. Anskaffning av (svart) arbetskraft
3. Metoder för penningmaskering

Likheten mellan laglig och olaglig ekonomisk verksamhet ligger i att båda organiseras kring en tjänst eller en vara som säljs eller tillhandahålls (Brå 2007:4). Vad som dock skiljer illegala rörelser och legala företag åt är att den olagliga verksamheten kräver vissa Anpassningar och modifieringar för att kunna existera utan att bli upptäckt av myndigheter, till exempel Skatteverket och Polisen (van Duyn m.fl., 2003). Det är främst dessa Anpassningar, eller specifika egenskaper, som kommer att belysas i det följande.

En av de avgörande skillnaderna mellan svart och vit verksamhet kommer till uttryck i den tredje centrala funktionen i organiserad handel med svart arbetskraft. Det behövs en metod för "penningmaskering", en hantering som inte har någon motsvarighet i en vit verksamhet. Med penningmaskering åsyftas metoder för att föra ut obeskattade medel ur ett bolag och samtidigt dölja mottagarna av dessa, det vill säga svartarbetarna och de kriminella entreprenörerna.

Det är således dessa tre ovanstående funktioner som alla måste vara uppfyllda för att brottslighet som organiserad handel med svart arbetskraft ska kunna genomföras. Den resterande delen av detta avsnitt ger en fördjupad diskussion kring dessa funktioner av brottsligheten.

Beställningar från kunder – gränssnittet mot den "vita" ekonomin

Organiserad handel med svart arbetskraft är en typ av brottslighet som skiljer sig från andra former av organiserad brottslighet. Den främsta skiljelinjen går mellan det som kan beskrivas som svarta och kriminella pengar. Organiserad handel med svart arbetskraft kännetecknas av svarta pengar; det vill säga inkomster, från visserligen lagliga arbeten, men som går till svarta löner och därmed undanhålls från beskattning. Kriminella pengar däremot har sin ursprungskälla i direkt kriminell verksamhet där själva arbetet är olagligt, som bedrägerier och förskingring (Skinnari och Korsell, 2006).

Utan en beställare i det legala samhället som är villig att betala för en utförd tjänst finns det heller inte några pengar att begå skattebrott med. Inkomsterna från den organiserade handeln med svart arbetskraft är således helt beroende av

beställningar. Dessa kan komma från ett annat bolag i byggbranschen eller från en byggherre utan direkt koppling till branschen, exempelvis inom den offentliga sektorn. Mot bakgrund av att handel med svart arbetskraft kännetecknas av svarta pengar, och därmed med en tydlig koppling till det legala samhället, är det viktigt att studera denna förbindelse. I detta avsnitt beskrivs brottslighetens relation till den legala byggbranschen.

Vilka tjänster erbjuder den svarta byggsektorn?

I intervjuer med företrädare för byggbranschen framgår en tydlig uppfattning om att de sysslor som kräver minst kompetens också är de som är mest utsatta för svart arbete (jfr SOU 1997:111). De underbranscher som pekats ut som särskilt drabbade är följaktligen byggstäd, ställningsbygge och rivning.

Om man tar rivning – det är en soppa av dess like. Där är det inga yrkesbevis, ingen teknisk kompetens, man tar in vilket plocko som helst – om man uttrycker sig på det viset. Det är ju såklart en supersvart, svår bransch.

(Kjell, arbetsgivarrepresentant)

Som motpol till byggstäd, ställningsbygge och rivning ställs branscher med särskilt höga krav på yrkeskunskap som elinstallation och i viss mån VVS. Intervjupersonerna som företräder branschen beskriver särskilt elinstallation som närmast fri från svart arbete⁵:

Jag törs nästan svära på att el inte är drabbad (...). Både el och VVS är ju en relativt liten grupp, det är lättare att ha någon slags överblick över det än på byggsidan. Vi har ju ett utbildningsavtal så det går ju inte att plocka en kille från gatan som börjar som elektriker utan han måste ju ha tre års skolutbildning plus ett lärlingsår.

(Fredrik, arbetsgivarrepresentant)

De förundersökningar som vi har gått igenom tyder dock inte på något samband mellan kompetenskrav och förekomst av svart arbete. De kriminella entreprenörer som i förundersökningarna organiserar svarta upplägg erbjuder en mängd olika tjänster, som avancerad svetsning, måleri, VVS, snickeri, finsnickeri, plattsättning, schaktning osv. Det rör sig således om både okvalificerade och högt kvalificerade tjänster. Det finns alltså en skillnad mellan intervjupersonernas uppgifter och den information som framkommer i förundersökningarna. Oavsett vad denna skillnad beror på kan dock en slutsats dras med säkerhet; det är inte bara ”okvalificerade” tjänster som erbjuds av de storskaliga kriminella entreprenörerna.

Vad som dock framgår och som tidigare framhållits är att kompetens har betydelse även inom den svarta verksamheten. Detta exemplifieras i en förundersökning där den kriminella entreprenören diskuterar med en ”kompanjon” om behovet av fler arbetare. Kompanjonen meddelar att det finns folk att tillgå, men att han är osäker på om dessa personer är ”bra jobbare”. I samma förundersökning diskuterar också entreprenören priser med en kund och framhäver att skillnaderna i normaltaxor mellan olika yrkesgrupper beror på vilken yrkeskompetens som efterfrågas. För en byggnadssnickare faktureras företaget mellan 250

⁵ Detta innebär förstås inte att det *inte* existerar svart arbete inom elbranschen. I intervjuerna framgår det att det inte är ovanligt att man byter tjänster med varandra; en elinstallation för en målning. Dessutom kan svart försäljning av tjänster till privatpersoner förekomma också inom elbranschen. Detta är dock ett område som inte belyses i denna rapport.

och 350 kronor per timme, beroende på byggnadssnickarens kunskap och erfarenhet. Priset för en rivningsarbetare är lägre då denna person inte har samma utbildning och kompetens som byggnadssnickaren.

Slutsatsen är därför att det finns stora likheter mellan den vita och svarta ekonomin. Det är alltid yrkeskompetens som efterfrågas eftersom den behövs för allt byggnadsarbete, vare sig det sker vitt eller svart. Olika kompetens medför olika lönekostnader, oavsett om arbetet är vitt eller svart. På en punkt skiljer sig dock den svarta ekonomin från den vita. De "svarta" aktörerna förefaller inte vara lika bundna till ett bestämt yrke eller någon särskild "underbransch" på samma sätt som aktörerna inom den vita byggbranschen. Det skråtänkande och den uppdelning som finns i den legitima byggbranschen, där målare, elektriker, byggnadsarbetare, VVS-installatörer och andra yrkesgrupper skiljer sig från varandra genom separata fackförbund och arbetsgivarorganisationer, återfinns inte inom den svarta delen av branschen. Detta är kanske delvis en naturlig följd av att den svarta sektorn inte styrs av olika arbetsrättsliga avtal på samma sätt som den vita. Det kan också vara på det sättet att den svarta delen inte "tvingas" att relatera till de traditioner som finns inom de vita skråna. I detta avseende går det att anta att vad den svarta verksamheten erbjuder, och som också utgör en konkurrensmässig fördel, är en flexibilitet som inte återfinns inom den legala delen av byggbranschen. Det viktiga är att jobbet blir gjort, inte vilka avtal eller traditioner som reglerar det; branschens vanliga spelregler gäller inte, varken skattskyldigheten eller en strikt yrkesuppdelning.

Metoder för att dölja svart verksamhet

För att brottslig verksamhet ska kunna bedrivas krävs att aktiviteterna planeras och utförs på ett sådant sätt att de inte upptäckts (jfr Brå 2005:11). På samma sätt måste svart arbete döljas för dem som har möjlighet till, och intresse av, att avslöja brottsligheten. Det kan exempelvis röra sig om en konkurrent som inte själv använder svart arbetskraft. De fackliga aktörerna är måna om att upprätthålla arbetsrättsliga avtal och förhållanden, något som inte existerar inom den svarta verksamheten. Huvudentreprenören kan också bli lidande om det avslöjas att svart arbete har förekommit på arbetsplatsen. Det görs även kontroller av Arbetsmiljöverket och inte minst av Skatteverket. Alla dessa aktörer med särskild kunskap om, och insyn i byggbranschen utgör ett problem för de kriminella entreprenörerna som tvingas utveckla olika metoder för att dölja den illegala sidan av verksamheten. Sådana metoder genomförs ibland i samarbete med både kunder och arbetstagare, något som ofta gör det är mycket svårt att reda ut vem som har använt svart arbetskraft, även i de fall det kan konstateras att det har skett. Nedan följer ett antal exempel på metoder för att dölja det svarta arbetet.

Blandad verksamhet

En metod som beskrivs i en intervju är att en kriminell huvudentreprenör delar upp hela entreprenaden och byggområdet i många små delar till vilka man anlitar olika underentreprenörer, däribland kriminella entreprenörer. De kriminella entreprenörerna verkar utom synhåll samtidigt som ett seriöst företag anlitas för att utföra det arbete som, bokstavligen talat, syns ut mot gatan. Den seriöse underentreprenören fyller främst en kosmetisk funktion då huvudentreprenören ser till att kontroller, som utförs av såväl arbetsgivarorganisationer, fackkontrollanter och myndigheter, sker när den seriösa underentreprenören är på arbetsplatsen. Kontrollanterna får därmed ett intryck av att verksamheten och huvudentreprenaden är seriös, och återvänder troligen inte till byggarbetsplatsen för ytterligare kontroller.

När alla kontroller är utförda och det inte längre finns någon överhängande risk att bli upptäckt går den svarta verksamheten för högtryck. Flera intervjudeltagare berättar också att det svarta arbetet utförs på natten då risken för upptäckt är minimal eftersom kontroller endast sker dagtid måndag till fredag. En intervju-person har själv arbetat nattetid av denna anledning. En annan, som leder ett medelstort företag, vittnar om att hans anställda med vit lön ofta reflekterar över att mycket verkar göras när de inte är på arbetsplatsen.

Stulen identitet

I en intervju beskrevs en situation då en huvudentreprenör genomförde en kontroll av arbetskraften på en större arbetsplats där många underentreprenörer var engagerade i flera led. Under denna kontroll upptäckte huvudentreprenören att ett antal av underentreprenörernas ”anställda” uppgav namn och personnummer som tillhörde huvudentreprenörens egen personal. Personuppgifterna hade förmodligen kopierats från den lista med personnummer som måste upprättas vid varje arbetsplats. Upptäckten av detta bedrägeri ledde inte till något avslöjande, då det visade sig vara utsiktslöst att i efterhand konstatera vem som egentligen hade anställt dessa okända arbetstagare.

En annan intervju-person som arbetat svart berättade också om hur papperslösa invandrare som arbetade svart, de oprivilegierade, tilldelades personnummer som de skulle uppge vid eventuella kontroller. Den intervjudeltagare som beskrev hur han arbetade svart nattetid på ett större bygge, uppgav också att han fick ”låna” någon annans identitet. Detta skedde genom att han nattetid hade tillgång till de passerkort som krävdes för att komma in på byggarbetsplatsen. Dagtid användes passerkortet av någon i den ”vita” arbetsstyrkan.

Säkra miljöer

Svarta löner betalas uteslutande ut i kontanter, en verksamhet som naturligtvis måste döljas för myndigheter, men också för andra, inte minst kriminella personer. Hanteringen av svarta pengar är sårbar då det varken finns tillgång till försäkringssystem som fungerar som skyddsnät eller någon praktisk möjlighet att polisanmäla stölder (jfr Brå 2007:4). Med stora summor som byter ägare finns också ett stort behov av alternativa säkerhetsarrangemang. Transaktionerna måste ske i en miljö där risken för att bli upptäckt eller rånad inte är alltför stor. En intervjudeltagare beskriver hur löneutbetalningarna övervakades av beväpnade personer:

Samma sak med utbetalning av svarta pengar, säg att det är en firma där allting betalas ut kontant, då måste det finnas ganska mycket pengar vid lönetid. Och man har ju varit och hämtat pengar när man har jobbat för en firma, alltså svart, där det har suttit någon beväpnad. Ja de har haft en massa pengar som de har delat ut. Det finns folk som gör saker för mindre pengar än så. Så om de får reda på att det finns så mycket pengar där då vill de komma och hämta dem. För om du har ett antal anställda som ska ha sjutton, tjugo tusen i månaden, kanske mer, och säg att det är en tjugo gubbar gånger det, då är det mycket pengar på ett ställe som ska delas ut.

(Rikard, byggnadsarbetare)

När olyckan är framme

Det är dock inte alltid som en kriminell entreprenörs mått och steg är tillräckliga för att kunna dölja verksamheten. Ibland måste entreprenören städa upp den

oreda som denne själv, eller någon annan, har åstadkommit, för att undvika ett avslöjande av den illegala verksamheten. I en förundersökning framgår av en telefonavlyssning mellan två kriminella entreprenörer att en berusad och pratglad svartarbetare på en taklagsfest avslöjade att han arbetade svart. Avslöjandet skedde inför andra personer som arbetade på samma arbetsplats, men för andra företag. Detta var ett stort problem för de två kriminella entreprenörerna (och därtill den pratsamme svartarbetarens arbetsgivare) som arrangerade verksamheten, då de var mycket medvetna om att beställaren (i det här fallet en representant för ett större byggbolag) inte under några omständigheter accepterade svart arbete. För att lösa detta kom de två entreprenörerna överens om att formellt anställa den pratglade svartarbetaren retroaktivt en månad och att sedan omplacera honom så snabbt som det bara var möjligt utan att väcka misstankar.

Ett annat uppfinningsrikt sätt att hantera oförutsedda händelser återges av en intervjuperson som själv hade arbetat svart. Denne beskrev en arbetsplats där ett par av de utländska svartarbetarna saknade visum och arbetstillstånd. Vid ett tillfälle ramlade en av dessa oprivilegierade svartarbetare på byggarbetsplatsen och bröt benet. Eftersom han vistades illegalt och arbetade svart i Sverige gick det inte att utan vidare åka till sjukhuset. För att förhindra upptäckt av den svarta byggverksamheten och de utländska svartarbetarna körde arbetsgivaren den skadade mannen och hans kollegor till en fotbollsplan. Man skaffade fram fotboll och fotbollströjor för att det skulle se ut som om svartarbetaren hade spelat fotboll med sina arbetskamrater och på så vis gjort sig illa. Därefter tillkallades ambulans som förde den skadade mannen till sjukhus där han opererades. Den egentliga anledningen till skadan avslöjades därmed inte.

Inga försäkringar gäller för svartarbetare, och papperslösa invandrare riskerar att bli utvisade om omständigheterna kring deras skador väcker uppmärksamhet. För de kriminella entreprenörerna handlar det inte bara om att slippa kostnaden för den enskilda skadan, utan hela verksamheten hotas om det avslöjas att man inte tecknat försäkringar för sina anställda.

Uppfinningsrikedomen för att dölja svart verksamhet är oändlig. Vad som dock är gemensamt för de metoder som de kriminella entreprenörerna tillämpar är kunskaper om hur den legala branschen och det övriga samhället fungerar. För att lyckas som kriminell entreprenör krävs inte bara kunskap om hur byggbranschen ser ut och vilka krav det legala samhället ställer utan personen måste dessutom vara initiativrik och kunna hantera de risker som finns i gränslandet mellan den svarta och vita ekonomin.

Arbetskraften

I föreställningen om ”organiserad handel med svart arbetskraft” ligger ofta en antydning om att hanteringen påminner om människohandel. En intervjuperson gör också en direkt liknelse med människohandel när han beskriver hur lågavlönade utländska arbetare ”säljs” mellan olika företag. Denna uppfattning får också visst stöd av intervjupersoner från fackliga organisationer. De utländska arbetare som har intervjuats har emellertid rekryterats på samma sätt som de svenska arbetarna – genom sina personliga kontakter och nätverk. Varken dessa personer eller förundersökningarna förmedlar någon bild av ”människohandel”.

Det är dock inte enbart nätverk och sociala kontakter som används vid rekryteringen av arbetskraft, även Arbetsförmedlingen anlitas för att anställa svartarbetare. Flera intervjupersoner har uppgett att de vid flera tillfällen sökt arbeten via

Arbetsförmedlingen. När de sedan har kommit på intervju har arbetsgivaren frågat om de kan tänka sig att arbeta svart. En av dessa personer berättade om hur han en gång påbörjade en tjänst som han hade sökt genom Arbetsförmedlingen i tron om att det var fråga om en vit anställning, vilket det inte var.

Arbetsförmedlingen har haft annonser, så har man kommit på intervju och introducerat sig själv. Och allt låter bra; så här mycket i lön och de här arbetsuppgifterna, ja allt låter väldigt bra. Sedan när man har börjat jobba märker man att det här med arbetsintyg, det var ganska känsligt, det var väldigt krångligt att få fram det. Och sen det här med reseersättning och att jobba över... Man märkte sedan på lönen när den kom. Det såg ut som handskrivet och sedan var det ett vanligt kuvert med vanliga frimärken. Och sedan jobbade man på ett tag, men sedan blev man lite nyfiken inför det att man skulle deklarerat. Från Skatteverket skickar de ju ut hur mycket skatt man ska ha betalt. Då har man märkt att det inte har dykt upp någon sådan.

(Rikard, byggnadsarbetare)

Arbetsförmedlingen som rekryteringskälla för svart arbetskraft diskuteras också av en intervjuperson som arbetar på ett av byggbranschens fackförbund. Han menar att kriminella entreprenörer kan behålla sin arbetskraft genom att ta kontakt med Arbetsförmedlingen och säga att de vill ha tillbaks sina tidigare "anställda". De tidigare svartarbetarna, som är inskrivna som arbetssökande på Arbetsförmedlingen, blir då av med sin arbetslöshetsersättning och tvingas därmed att tacka ja till det svarta arbetet. Enligt intervjupersonen uppmärksammar inte Arbetsförmedlingen att det rör sig om svart arbete.

Om ett företag går i konkurs, då händer det här att killen blir arbetslös. Sen söker de här [kriminella entreprenörerna] många gånger folk via förmedlingen, om man inte får tag på den här gamla killen som var hos dem. För han kan inte säga nej till ett arbete för då ringer de till förmedlingen och säger att 'han ska inte stämpla'. De söker folk på förmedlingen. Förmedlingen tittar inte ens på vad det är för företag, de är glada att de blir av med en gubbe. Gubben kan inte säga nej. Många gånger har det hänt att företaget har gått i konkurs, då har killen fått ett nytt jobb på ett nytt företag. Det är inte heller seriöst och det blir en konkurs till; två konkurser. Då får han ett nytt jobb på ett nytt företag, ny konkurs. Tre, fyra gånger alltså på raken innan han kommer ut i ett riktigt företag. Man tappar fotfästet, va. Jag tycker att Arbetsförmedlingen borde kolla bättre vad det är för företag som söker folk. Nu skickar de ut till vilket skit som helst.

(Kenneth, facklig representant)

Metoder för penningmaskering

En entreprenör som har svart arbetskraft betalar varken skatt eller arbetsgivaravgifter. För att dölja den svarta arbetskraftens existens och tillgodogöra sig den obeskattade vinsten från verksamheten utan att bli upptäckt av myndigheter och andra kontrollorgan, måste den kriminella entreprenören ha tillgång till pengar som inte kan spåras. Pengarna kommer in på ett bolagskonto som är synligt för myndigheterna. Pengarna kommer från den "vita" ekonomin, det vill säga från köparen av den tjänst som den kriminella entreprenören tillhandahåller. Det är detta skede som utgör den mest tydliga mötespunkten mellan den vita och den svarta ekonomin.

När pengarna väl har satts in på bolagskontot finns det flera varianter för den kriminella entreprenören att ta ut medlen. Alla uttagssätt bygger dock på principen om att den kriminella entreprenören ser till att inte hamna i en situation där denne kan komma att få ett juridiskt ansvar för den aktivitet som sker i bolaget. Entreprenören ser därför till att placera det juridiska ansvaret för skatter och avgifter, liksom för olika brott (eftersom ingen bokföring sparas i konkursbolagen är det lätt att bevisa bokföringsbrott eller brott mot aktiebolagslagen), hos andra personer, målvakterna. Det formella ansvaret för den juridiska personen (bolaget) hamnar därmed på någon annan än den som har den faktiska kontrollen; den kriminella entreprenören som använder bolaget som ett slags verktyg med vilket han kan göra affärer på den legala marknaden och samtidigt dölja sig själv för myndigheterna.

Penningmaskering, som är den tredje funktionen av organiserad handel med svart arbetskraft, är unik för den brottsliga verksamheten och har ingen motsvarighet i ett bolag i den legala ekonomin. Penningmaskeringen är en central del i organiseringen av handel med svart arbetskraft i entreprenadbranschen då omvandlingen av medel från ett konto till kontanter utgör en stor del av verksamheten för den kriminella entreprenören. Detta framgår exempelvis av ett avlyssnat telefonsamtal i en förundersökning mellan en kriminell entreprenör och en ”kollega”. Den kriminella entreprenören uttryckte sin oro över att svartarbetarna ”blev sura” för att de ännu inte hade fått betalt för utfört arbete. Entreprenören poängterade att det var ”duktiga killar” som han inte ville bli av med, därför var det mycket viktigt att han kunde avlöna dem så snart som möjligt. Dessutom behövde han snabbt ”anställa” ytterligare arbetare, vilket innebar att han snarast behövde få ut runt 200 000 kronor.

Penningmaskering beskrivs ibland missvisande som en form av *penningtvätt*. Med penningtvätt avses användning av kriminella pengar i transaktioner i syfte att det illegala ursprunget inte ska kunna spåras (Leijonhufvud och Wennberg, 2004). Tvättning av kriminella pengar innebär vanligtvis en specifik hantering av avsevärda summor kontanter. Hanteringen sker i flera steg där de kriminella pengarna förs in i ett legalt system, blandas med den vita ekonomin och slutligen helt integreras i den legala ekonomin (t.ex. genom investeringar på den legala finansmarknaden etc.) (Brå 2006:2). Till skillnad från penningtvätt är det centrala i penningmaskeringen att pengarnas *destination* maskeras, inte deras ursprung. Med ”destination” avses här inte enbart den svarta arbetskraften, det handlar om att dölja alla mottagare av svarta pengar; arbetstagare, kriminella entreprenörer, fixare etc.

Det bör också påpekas att penningmaskeringen inte nödvändigtvis är kopplad till svart arbetskraft, metoden syftar endast till att ta ut obeskattade medel ur ett bolag. I vissa förundersökningar har det inte funnits några indikationer på att svart arbete överhuvudtaget har förekommit. I ett antal av dessa fall har pengarna förmodligen stannat i företagarnas fickor.

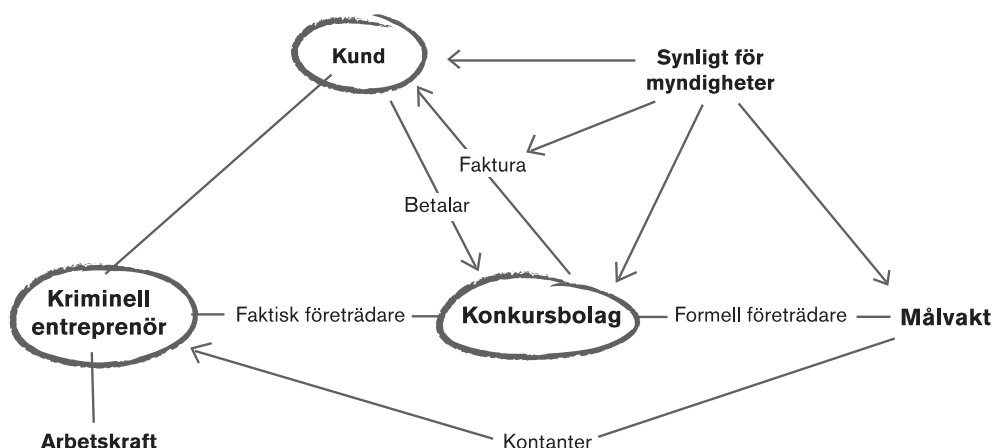
I princip finns det två huvudupplägg som tillämpas vid penningmaskering. I den ena typen tas pengar ut från samma bolag som används för att fakturera kunden. Den andra varianten innebär att pengarna tas ut från bolag längre ned i entreprenadkedjan och inte direkt från det företag som fakturerar kunden. Det enkla upplägget har fördelen att det kräver mindre administration; den kriminella entreprenören klarar sig i princip med ett bolag i taget. Nackdelen är att denna typ av bolag oundvikligen måste drivas i konkurs med jämna mellanrum, något som

gör verksamheten ganska lätt att genomskåda för kunderna. Fördelen med att ta ut pengarna från bolag längre ned i entreprenadkedjan är därmed att det då går att behålla ett och samma bolag i relationen med kunderna; något som ger ett mindre oseriöst intryck och möjligheten att bygga långsiktigare kundrelationer.

Upplägg Helskum

Det enklaste upplägget för penningmaskering kallas här för "Helskum". Det går ut på att målvakter tillsätts som ledamöter i bolagsstyrelsen i samma bolag som fakturerar kunderna. Det krävs inget arrangemang med osanna fakturor (se nedan) eftersom bolaget går i konkurs utan att lämna någon redovisning efter sig. De företag som används i detta upplägg kan därmed kallas för "konkursbolag". Efter att kunderna har betalat fakturan till konkursbolaget tar målvakten (eller någon annan med tillgång till bolagskontot) ut pengarna och överlämnar dessa, ofta via fixaren som mellanhand, i kontanter till den kriminella entreprenören. Målvaktens roll som formell företrädare för konkursbolaget är att "ta smällarna" vid eventuella åtgärder från myndigheterna. Han tar på sig straffansvar om bolagsbrotten upptäcks. Den faktiske företrädaren, alltså den person som styr och planerar verksamheten, är den kriminella entreprenören som ser till att inte vara formellt bunden till konkursbolaget.

Figur 4. Helskum.

Fin fasad och dess varianter

Sedan har vi de här problembarnen som driver lite av varje. De har sju, åtta gubbar som de hyr ut svart. Men på pappret ger de sken av att det har 40. Man har en liten svart verksamhet samtidigt som man har en större del som bara är osanna fakturor till höger och vänster. Och då får man (myndigheterna) problemet att få fram vad som är riktiga jobb, om än svart, och var finns det ingen substans alls. De kan både ha vitt, och svart och fakturaskrivning. Eller svart och fakturaskrivning. Eller vitt och fakturaskrivning. Det finns alla varianter.
(Mathias, revisor Skatteverket)

Ett mer avancerat sätt att ta ut obeskattade tillgångar ur ett bolag framstår också som det vanligaste i förundersökningsmaterialet. Detta upplägg går till på det sättet att den kriminella entreprenören för in "osanna fakturor"⁶ i sin bokföring.

⁶ Skillnaden mellan en "osann" faktura och en "falsk" faktura är att en osann faktura har ett felaktigt innehåll medan en falsk faktura har en felaktig avsändare, det vill säga att det angivna upphovsmannaskapet är felaktigt. I övrigt fyller de samma funktion. Den som bokför en falsk faktura kan inte visa någon transaktion till

En osann faktura är en faktura som i själva verket saknar underlag, det vill säga att den tjänst som fakturan avser inte har utförts. Den kriminella entreprenören betalar den osanna fakturan varefter pengarna återförs till honom på samma sätt som beskrivits ovan. Genom detta förfarande förs pengarna ut från bolaget och därmed undgås beskattning av beloppet samtidigt som den utbetalda "momsen" kan kvittas i redovisningen. Den beställande företagaren agerar därmed enligt ett brottsupplägg som här kallas för "Fin fasad". Det finns flera fördelar med detta upplägg. Det främsta är att kunderna inte behöver göra affärer direkt med ett konkursbolag, vars kriminella funktion ofta kan vara lätt att upptäcka. Istället kan ett och samma företag användas för kundkontakter under en lång period. De företagare som bedriver en Fin fasad-aktivitet är ofta etablerade aktörer vilka bedriver "vanlig" byggverksamhet, men kombinerat med vissa brottsliga inslag. Vid första anblick ter sig deras företag som seriösa bolag med acceptabel bokföring. Det finns anställda som arbetar vitt och för vilka arbetsgivaren betalar skatter och arbetsgivaravgifter. Men till skillnad från ett seriöst bolag utförs vissa uppgifter av svart arbetskraft. På grund av att en del av verksamheten sköts illegalt kan Fin fasad-upplägget vara mycket svårt att skilja från en seriös verksamhet.

Det är inte bara beställare som har detta urskiljningsproblem, utan även Skatteverket har svårt att avgöra i vilket bolag oegentligheterna förekommer. Fin fasad-upplägget kan dels drivas med ekobrott som affärsidé, det vill säga att den ekonomiska brottsligheten är själva syftet med verksamheten, dels kan upplägget användas av företag med en ursprunglig seriös affärsidé. Huvudmännens bakgrund kan också variera. Det kan röra sig såväl om personer med bindningar till kriminella nätverk som personer som länge har varit verksamma inom byggbranschen. Nedan redovisas de två huvudsakliga varianterna av Fin fasad-upplägget som har framträtt i materialet. Skillnaden mellan dessa två varianter består främst i om de fakturautställande bolagen styrs av samma person som det företag som bokför fakturorna, eller om utställandet av de osanna fakturorna bedrivs som en egen affärsidé av en fristående aktör.

Beställda fakturor

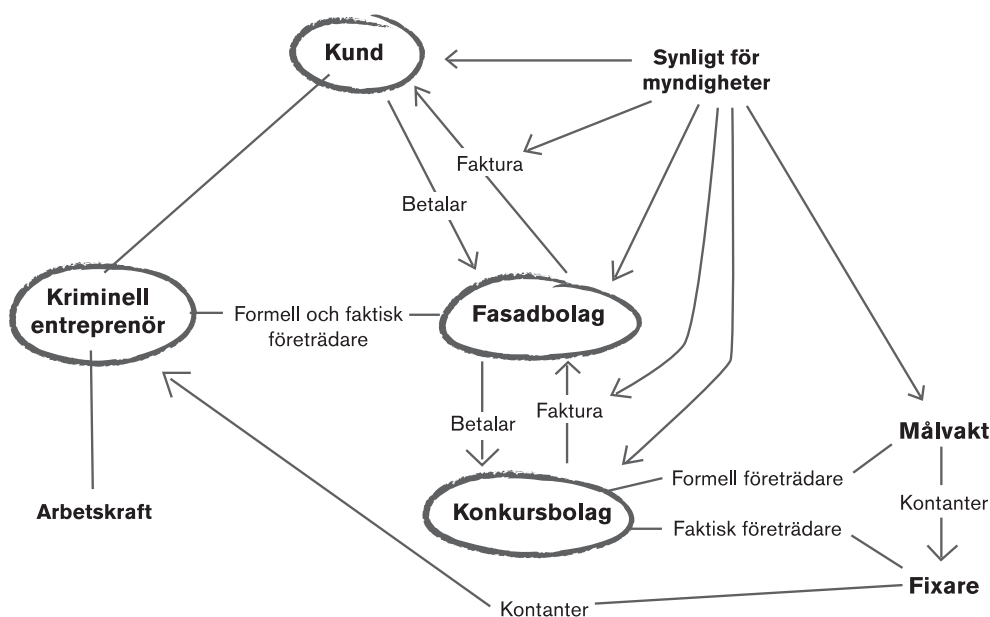
Med "beställda fakturor" avses företagare som bokför osanna fakturor från ett konkursbolag utan att behöva göra några egna arrangemang. Istället beställer han helt enkelt, ofta genom mellanhänder, fakturor från ett externt bolag som tillhandahåller denna "tjänst". Genom sitt företag betalar sedan den kriminella entreprenören den beställda osanna fakturan från bolagets konto och bokför den som en utgift. Därefter får entreprenören tillbaka de till konkursbolaget betalda pengarna i kontanter från de formella företrädarna (målvakterna) för konkursbolaget. Denna tjänst kostar givetvis en del pengar och den kriminella entreprenören betalar vanligtvis en avgift vilken utgör betalning till såväl målvakten som fixaren. Denna utgift får den kriminella entreprenören emellertid igen av staten, eftersom den kriminella entreprenören då kan redovisa den utgående momsens som uppstår genom fakturan. I och med att företagaren bokför de osanna fakturorna i företagets redovisning skapas ett skydd vid revision, eftersom uttag och insättning på bolagskontot ser legitima ut. Både intervjuer och förundersökning-

utställaren eftersom denna inte är inblandad i brottet. Av samma anledning finns den inte med i utställarens bokföring och kan därmed avslöjas vid revision. Varken osann eller falsk faktura bör blandas ihop med "bluff-fakturan". En bluffaktura är inget verktyg för skattebrottslighet, utan en typ av bedrägeri som helt enkelt går ut på att skicka ut fakturor utan underlag till företag och hoppas att de betalar av misstag.

ar tyder på att upplägget med osanna fakturor i en för övrigt vit verksamhet är relativt vanlig.

Det bör påpekas att denna variant av Fin fasad-upplägget inte behöver vara särskilt omfattande hos det bolag som bokför den osanna fakturan. Ofta ser den kriminella entreprenören till att fakturorna specificeras utförligt och att de avser arbeten som den egna arbetskraften verkligen har utfört. Detta försvårar för myndigheter och andra aktörer att i efterhand kontrollera om de anställda har utfört arbetet svart eller vitt eftersom specifikationen avser arbete som faktiskt har blivit utfört. *Vilken* personal som har utfört arbetet är i efterhand mycket svårt att avgöra. I en förundersökning framgår i ett förhör med en målvakt hur denne hade fått mycket specifika direktiv avseende de osanna fakturor som beställdes av olika kriminella entreprenörer. Fakturorna skulle dels uppvisa vilket arbete som hade utförts, dels begärde den beställande kriminella entreprenören att det skulle framgå hur många personer som skulle ha utfört arbetet, samt under vilken period arbetet skulle ha genomförts. Fakturorna förmedlades i detta fall genom en fixare som fungerade som ett slags mellanhand och kommunikatör mellan den beställande företagaren och konkursbolaget som distribuerade de osanna fakturorna.

Figur 4: Beställda fakturor

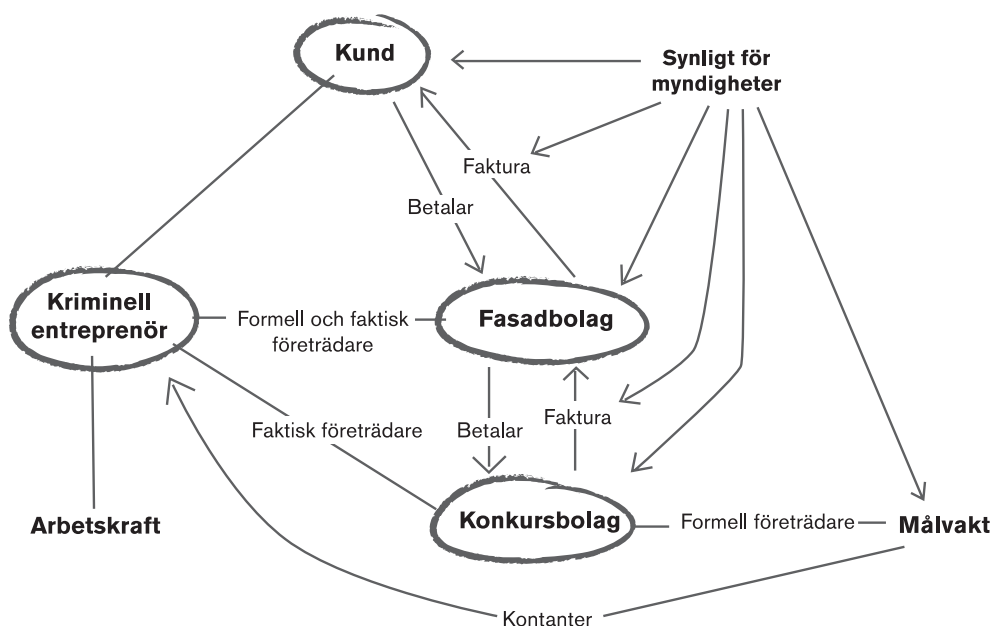
Egenproducerade fakturor

En annan variant av Fin fasad-upplägget är att samma person, eller personer, kontrollerar alla företag i entreprenadkedjan som ett enda upplägg. Istället för att den kriminella entreprenören, som vill använda svart arbetskraft, vänder sig till en extern fixare för att få tillgång till osanna fakturor, ordnar entreprenören detta själv genom att starta egna konkursbolag. Det är alltså samma konstellation som driver företaget, tillämpar Fin fasad-upplägget, och kontrollerar det konkursbolag som ställer ut de osanna fakturorna.

Även om byggverksamheten är själva kärnaktiviteten kan handeln med osanna fakturor utgöra en anseelig del av rörelsen. Vissa förundersökningar visar också att företagare som har en integrerad verksamhet av både Fin fasad-bolag och

konkursbolag ofta säljer osanna fakturor till andra aktörer. Handeln med osanna fakturor blir därmed en separat vinstdrivande affärsverksamhet.

Figur 5. Egenproducerade fakturor

Skillnaden mellan beställda fakturor och egenproducerade fakturor är inte självklara. Ibland kan de två uppläggen gå in i varandra. I vissa fall har brottsligheten bedrivits som ett samarbete mellan ett flertal personer där någon sedan tidigare har ett fasadbolag och där ett par andra personer skötte kundkontakter och ordnade arbetskraft. Trots denna uppdelning fattades en stor del av besluten gemensamt för alla bolagen. I en förundersökning framgår exempelvis hur företagsledaren för ett bolag, vilket hade en reell verksamhet, initierade andra aktörer att agera enligt hans plan och handla med osanna fakturor. Den kriminella entreprenören, som delvis hade svart arbetskraft, behövde kontanter för att kunna avlöna svartarbetarna. I detta fall var det entreprenören och samtidigt företrädaren för Fin fasad-bolaget som var "hjärnan" bakom handeln med de osanna fakturorna. Denne använde också osanna fakturor i den egna verksamheten.

Kopplingar till andra branscher

Det är relativt vanligt att de konkursbolag som förekommer i Fin fasad-upplägg också används till att ställa ut osanna fakturor till bolag i andra branscher än byggbranschen. Detta framkommer såväl i förundersökningarna som i intervjuer (med åklagare vid Ekobrottsmyndigheten). De konkursbolag som har förekommit i de förundersökningar som hanterar Fin fasad-upplägg har alla varit inom bygg- och bemanningsbranschen. Detta kan visserligen förefalla självklart då byggbranschen utgör själva urvalskriteriet för materialet. De företag som är misstänkta för att *bokföra* osanna fakturor har dock inte varit bundna specifikt till byggbranschen. Fakturorna har ställts ut till företag med vitt skilda verksamheter. Det har rört sig om flera olika branscher, till exempel restaurang, verkstad, transport m.fl.

Figur 6.

Brott i anslutning till den organiserade handeln med svart arbetskraft

Då denna rapport behandlar ”organiserad handel med svart arbetskraft” har fokus hittills främst legat på skattebrott. Materialet, både intervjuer och förundersökningar, har emellertid även innehållit uppgifter om andra typer av brott; främst våld, hot om våld och mut- och bestickningsbrott. Anledningen till att dessa brott har lyfts fram ur materialet är att de, som tidigare har nämnts, ofta förknippas med organiserad brottslighet. Analysen visar också att dessa brott kan fylla viktiga funktioner i handeln med svart arbetskraft.

Korruption

”Korruption” är inte en brottskategori i sig, de brott som sorterar under begreppet är främst mut- och bestickningsbrottet. Dessa brott är relationella, vilket innebär att det krävs både en mottagare och en givare för att genomföra brottet. I detta avsnitt behandlas främst mut- och bestickningsbrott, men även andra gärningar som kan kategoriseras som korruption.

Korrupta beställningar

Den form av korruption som behandlas i detta kapitel utgör en viktig del av beskrivningen av gränssnittet mellan den legala och illegala ekonomin. Det handlar om mutor där syftet är att förmå mottagaren att anlita en viss entreprenör. Den som tar emot mutan sitter i dessa fall i någon form av beställarposition. Det bör observeras att mottagaren av mutan i dessa fall oftast går bakom ryggen på sin arbetsgivare, medan givaren av mutan erbjuder denna som en del av företagets verksamhet.⁷

I två förundersökningar har det förekommit uppgifter om att en person i beställarposition har tagit emot mutor av olika slag för att anlita den kriminella entreprenören. Detta avslöjades i samband med telefonavlyssning riktad mot de kriminella entreprenörerna (hemlig telefonavlyssning har bara använts i ett fåtal av de förundersökningar som har analyserats i denna studie). Dessutom framkommer det i intervjuerna att önskemål eller erbjudanden om mutor ofta framförs på ett mer diskret sätt än i form av ett telefonsamtal. Det är därför lätt att misstän-

⁷ Dessa två former av ekonomisk brottslighet brukar kallas ”yrkesbrott” i de fall en person begår brottet för egen vinning med utgångspunkt i sin anställning, respektive ”företagsbrott” i de fall brottet gagnar företagets verksamhet i första hand (Lindgren, 2000).

ka att korruption har förekommit i flera av de genomgångna härvorna, men att detta inte har kunnat bevisas.

I intervjuerna är uppgifter om korruption i samband med upphandling desto vanligare. En utredare på Skatteverket med många års erfarenhet av byggbranschen beskriver några fall av korruption som avslöjats i utredningar där han medverkat:

Vi har haft många sådana här utredningar där det är jobb på sommarstugor. Vi hade en utredning för ett tag sedan där företagsledaren hade som krav att tjugo timmar i veckan skulle göras på hans privata villa. Och det var målning, gräsklippning, staketmålning, fönsterputs, ja de gjorde allt. Han hade tre-fyra gubbar som lallade runt där och gjorde i stort sett någonting varje dag. Vi hade en annan utredning för ett antal år sen där det var ett lite större företag som gav alla sina förmän en löneförhöjning, alla utom en, han fick inget. Så när vi började nysta i det här så småningom visade det sig att det fanns då en sån där stor härva med svart arbetskraft i det här. Och det var under den här arbetsledaren som inte fick någon löneförhöjning. Och det kom också så småningom fram att den här arbetsledaren han fick viss ersättning per arbetad timme mot att han fortsatte att anlita de här [underentreprenörerna]. Och det måste ha varit hos företagets ledning att säga att 'han behöver inte någon mer lön här för han får sitt i all fall'. Som vi ser det är företaget helt medvetet om vad som försiggår.

(Mathias, revisor Skatteverket)

Av detta citat framgår att mutor kan ta olika form, vissa är tydligt kopplade till byggarbete, som i exemplet med arbetet på villan. I andra fall rör det sig om rena pengar eller exempelvis resor. Mutorna varierar också stort i värde, i somliga fall är gränsen mot vad som är acceptabelt ganska luddig; som när någon tillåts att ta spillvirke från arbetsplatsen eller när platschefen får en flaska whiskey som tack för ett väl utfört jobb. De grövsta fallen rör dock helt andra värden. Detta framgår i en intervju där en person i beställarposition mottog en ersättning på tio tusen kronor per månad från ett byggföretag. Dessa pengar var till synes inte förknippade med några specifika krav, utan föreföll tjäna som ett allmänt "smörjmedel" i affärer parterna emellan.

En annan intervjuperson, som är VD för ett medelstort byggföretag, menar att denna typ av korruption är mycket utbredd inom branschen. Han har själv vid ett tillfälle blivit uppmanad att lägga på en större summa pengar (över hundra tusen kronor) på sitt anbud för att sedan ta ut pengarna och ge till inköparen.⁸ Mot denna ersättning skulle intervjupersonen garanteras att få uppdraget. Han vägrade att gå med på detta men fick ändå entreprenaden. Han fick emellertid inga fler uppdrag från denna kund.

Ytterligare en intervjudeltagare som är företagare och VD för ett medelstort byggföretag menar att det är mycket snack om mutor i branschen men att det mest verkar vara frågan om rykten. Han berättar att han bara fått en fråga om att utge en muta. Det var inte i direkt samband med en upphandling, men kunden antydde att det var mer uppdrag på gång, denna gång var det en resa som beställaren ville ha i ersättning för att ge fler uppdrag.

⁸ Notera att det hade varit nödvändigt att dölja detta uttag i bokföringen; beställaren förutsatte därmed att intervjupersonen hade tillgång till osanna fakturor för detta ändamål.

En tredje intervjuperson (som nu befinner sig i en chefsposition i ett stort byggföretag, men som har haft många befattningar inom branschen sedan sjuttioalet) menar att branschen tidigare har haft stora problem med korruption. Han berättar att han själv på 1970- och 1980-talet helt enkelt var tvungen att muta många beställare för att kunna få uppdrag och menar att det inom branschen fanns god kunskap om vilka beställare som var besvärliga och krävande. Denna person tror samtidigt att situationen är mycket bättre idag. Här berättar han om hur det kunde vara ”på den tiden”:

Josef: Det kunde ringa en beställare och säga: 'Hörru Josef, det är mygel på gång. Jag behöver en ny pump till landet, kan du fixa en sän?' 'Ja visst' 'Du vet hur du fakturerar den där' 'Ja, vi fixar det'.

Brå: Och hur gjorde man då? Lade man bara på kostnaden på fakturan?

Josef: Om det kostade en tio tusen så la man in några extra räkningar så att det såg snyggt och prydligt ut. Så du fick tackning för dina kostnader va, på ett vetligt och snyggt sätt.

Flera av de intervjuade företagen poängterar att det inte bara är beställare inom branschen som är korrupta. Många intervjudeltagare pekar ut beställare inom den offentliga sektorn, som också är den vanligast förekommande mottagaren av mutor i materialet från Riksenheten mot korruption. Detta bör dock tolkas med en viss försiktighet då en offentlig beställare som låter sig mutas troligen löper en långt större risk att bli avslöjad till följd av olika kontrollsystem. Till skillnad från korruption av en beställare inom den offentliga sektorn är korruption mellan företag – business to business – svårare att avslöja.

Som tidigare nämnts är inte sambandet mellan korruption och svart arbete givet, men det finns emellertid många skäl att anta att korruption kan vara vanliga i affärer som involverar svart arbetskraft. För det första har givaren av mutan ett större motiv, eftersom den förväntade vinsten är större än om det hade varit fråga om vit arbetskraft. För det andra har den som använder svart arbetskraft redan tillgång till ett system för att dölja uttag ur bolaget; det är knappast lockande att betala en muta med redan skattade pengar. För det tredje får den kriminella entreprenör som använder svart arbetskraft inte bara ett uppdrag genom mutan, han skaffar sig också en rejäl hållhake på mottagaren som han kan använda om det skulle bli några problem med affären. Det är till exempel inte säkert att mottagaren kände till den svarta arbetskraften från början. Flera intervjudeltagare poängterar också att det finns risker med att ta emot mutor. Problemet är inte bara att man riskerar att bli avslöjad. De berättar att de ”aktat” sig för att ta emot mutor av den anledningen att givaren skulle få en hållhake på dem i framtiden; att de skulle ”binda ris åt egen rygg”, som en intervjuperson uttrycker det.

Andra former av korruption

En annan situation som ger möjlighet till korruption är olika typer av kontroll. I intervjuerna har det förekommit uppfattningar om korruption bland både statliga, fackliga och privata kontrollanter. Det kan röra sig om kvalitetskontroller, kontroll av arbetsmiljö och liknande. En speciell form av korruption beskrevs av en intervjuad företagare som fick sitt miljökvalitetssystem kopierat. Företagaren hade anlitat en kostsam konsult för att upprätta detta system men upptäckte att miljökvalitetssystemet återfanns hos den konkurrent som vann en upphandling där de båda hade deltagit. Enligt företagaren hade beställaren förmodligen kopierat den pärm med miljökvalitetssystemet som överlämnats vid upphandlingen.

Därefter hade kopian överlämnats till den entreprenör som redan från början var tilltänkt för jobbet. Den intervjuade företagaren var övertygad om att beställaren var mutad, något som framstår som en rimlig tolkning av situationen.

Kartellverksamhet kan också betraktas som en form av korrupcion. Det kan gå till så att till synes konkurrerande bolag gör sinsemellan upp om vem som ska vinna en upphandling genom att samordna sina offerter. Den som ”vinner” upphandlingen ersätter de andra med en skälig del av vinsten, på det sättet turas man om att ta hem kontrakten i framtiden.

Våld och hot om våld

Göran är en person med lång erfarenhet av fackligt arbete inom byggbranschen. Han har ett flertal berättelser att berätta om hotfulla och våldsamma situationer inom den svarta delen av byggbranschen och har en klar bild av förekomsten av detta:

Bara som ett exempel på vad som kan hända: Jag tecknade ett avtal med en firma, killen var i 35-årsåldern jag tecknade avtal i juli precis innan jag skulle åka på semester. Sen blev det någon tvist i det där bolaget och jag skulle ta kontakt med ägaren som jag hade tecknat avtal med en månad tidigare. 'Ja', sa han som svarade, 'han är död'. 'Jaha? Men han dog inte av ålderdom?', sa jag. 'Nej nej, du vet, han vart skjuten. (...), men du kan prata med mig'. Och sen löste vi det.
(Göran, facklig representant)

I en intervju med byggnadsarbetaren Daniel framgår det även där hur pass normaliserad föreställningen om våld och hot är. På frågan om förekomsten av annan kriminalitet än svart arbete måste Daniel först anstränga sig för att komma på exempel. När han sedan får en direkt fråga kan han utan vidare bekräfta förekomsten av hot och våld.

Brå: Kommer du i kontakt med annan kriminalitet i de här sammanhangen?

Daniel: Det kan väl ha hänt någon gång. Det kanske har varit spritsmuggling eller så. Det är mycket jobb ute i förorterna det är brottsligt men det är inget... i folks ögon är det inte någon stor grej. Det är aldrig något tyngre, aldrig någon narkotika. Det kan ha funnits, men det är inte något som jag har sett.

Brå: Nej, men... det är inte vanligt att folk hotar varandra?

Daniel: Jo, hela tiden, speciellt när det är svartjobb, blir det något fel, det finns inga försäkringar som täcker det, det finns ingenting. Då hotar de en tills man gör om det gratis. Eller så ska de ha pengarna tillbaka. Det är därför vi alltid går minst tre stycken. Känns ett jobb dåligt, då tar man det inte. Man får läsa av personen och se vem det är. Vet man att det här jobbet kan bli jävligt svårt att klara av, då gör man det inte. Det gäller att vara ärlig mot sig själv och veta sina begränsningar. Speciellt som vi är så mycket ute i förorten och härjar.

Daniel har arbetat mycket svart och har sysslat med många olika uppgifter inom byggsektorn. Trots sin låga ålder (under 30 år) har han varit med om en hel del under sitt arbetsliv som byggnadsarbetare. Här berättar han mer om sin verklighet inom den ”svarta” byggbranschen.

Daniel: Om vi ska gå tillbaka till det där vi sa innan, det där om kriminalitet, det enda jag kan tänka mig det är i så fall indrivning.

Brå: Okej.

Daniel: Det förekommer, det måste ju förekomma, annars skulle det inte gå runt. Är det någon leverantör som inte har pröjsat, jag menar, jag är ganska liten... De flesta är ganska bitiga grabbar, gamla knarkare, gamla skinnhuvuden, you name it. Man skickar iväg tre såna... Jag har aldrig varit med på något sånt, men jag vet hur det går till om man säger så. Man knackar knäskålarna, tar stålarna.

Brå: Gör man? Knackar man verkligen knäskålarna eller är det bara något man säger?

Daniel: Det beror väl på, om killen inte pröjsar så tar man väl första knäskålen och sen...

Brå: Men det har hänt alltså?

Daniel: Det är klart att det har hänt. Man har stött på ett par lirare som har kommit på kryckor efter ett par veckor och då är allt grönt. Det är den bistra verkligheten det. Den svarta sidan av byggbranschen, den är svart. Man ska inte rekommendera folk att ge sig in i den om de inte vet vad de pysslar med. Men jag säger det, oavsett vem man är och vad fan man har gjort, har man vart inne i det där så vill man aldrig tillbaks om man väl har kommit ur.

Även intervjudeltagare som inte har några personliga erfarenheter av våld är väl medvetna om risken att göra fel sak vid fel tillfälle. Så här berättar en företagare om hur han förhåller sig till sina potentiella underentreprenörer:

Det finns alltså firmor som håller på med det här som jag tror att man ska passa sig för att komma i konflikt med. Det är inte riktigt rumsrena firmor, det är organiserade brottslingar som ligger bakom en hel del firmor. Jag har inte hittills råkat ut för en sån firma, vårt företag tror jag inte har jobbat med någon av de här firmorna, men dom förekommer ju. Det är väl bara en säkerhetsgrej att man kanske ska ge fan i vissa saker. För det första ska man aldrig jobba med motorcykelgäng, firmor som någon mc-klubb ligger bakom, det är nummer ett. Vet jag att dom ligger bakom någon firma så kommer jag aldrig någonsin ta kontakt med dem. Men, hur vet man det? Det vet man ju inte. Och därför så är... Jag vet inte, men jag misstänker att dom håller väl på med sån här skit och upptäcker jag en firma som kanske gör det; det kanske är stor chans att det är ett motorcykelgäng bakom en firma, det vet man ju inte. Men jag har ingen lust att hamna i den diskussionen utan då är det bättre att [säga] att vi inte har mer jobb, vi avslutar det här, och det finns inte mer jobb. Det är inget mer med det.

(Lars)

Förundersökningarna innehåller också flera uppgifter om hot. Ibland är det svårt att veta vad uppgifterna står för; som när någon som själv är inblandad i en härva tar tillbaka sina uppgifter och säger att det är för att han blivit hotad. I sådana fall kan det lika gärna vara en ursäkt för att inte avslöja för mycket om sina egna förehavanden. I vissa fall har det dock förekommit explicita hot i telefonavlyssningarna. Detta exemplifieras i en förundersökning där en person, "fixaren", var missnöjd med den kriminella entreprenören i en uppgörelse. I ett avlyssnat telefonsamtal framgick det hur fixaren sa till entreprenören: "Har du sett mitt nackmått? Det är 54 cm." Vidare säger fixaren till den kriminella entreprenören att denne skall se sig om när han går ut genom dörren nästa gång. Entreprenören ställer då frågan om han skall uppfatta detta som ett hot, på vilket fixaren svarar att det ska han göra.

Det är viktigt att påpeka att denna studie inte ger någon möjlighet att avgöra hur vanliga dessa brott är. De personer som har intervjuats har valts ut för att de har

särskild kunskap om svart arbete och lever därmed förmodligen närmare den kriminella ekonomins verklighet än personer inom byggbranschen i allmänhet. Detsamma gäller förundersökningarna, som endast ger information om förhållanden inom en kriminell sfär. Vad som emellertid bör belysas är hur våldet i intervjuerna framställs som normaliserat; det är något intervjupersonerna förhåller sig till, oavsett huruvida de själva är inblandade i olagligheter eller inte.

Våld och hot beskrivs ofta i kriminologisk litteratur som en konsekvens av en illegal ekonomi. Tvister uppstår i all affärsverksamhet, men om affären från början är illegal kan inte rättssystemet användas för att lösa problemen, istället måste alternativa lösningar användas. Alternativet blir ofta att hota motparten för att denna ska ”göra rätt för sig” (Brå 2005:11; Brå 2007:4; Brå 2007:7). Byggnadsarbetaren Daniel gör en liknande reflektion när han, i citatet ovan, konstaterar att: ”det måste ju förekomma, annars skulle det inte gå runt”. En utökad analys av våldets funktion inom den organiserade handeln med svart arbetskraft kommer att presenteras i slutrapporten.

Hur kan organiserad handel med svart arbetskraft förebyggas?

I detta avslutande kapitel redovisas ett antal förslag till brottsförebyggande och brottsbekämpande åtgärder. Dessa bygger på de tidigare redovisade resultaten och ett seminarium där resultaten analyserades.⁹ Förslagen i denna rapport utgår också från Byggbranschen i samverkans skrift *Krafttag mot svartarbete*. De är inriktade mot de tidigare redovisade tre faktorerna, som är nödvändiga för att den beskrivna brottsligheten ska äga rum:

- Beställningar från kunder
- Tillgång till arbetskraft
- Metod för penningmaskering

Kunderna, som svarar för beställning av byggtjänster, kan i högre grad än idag bli aktiva brottsförebyggare genom att göra ett noggrannare val av byggtjänstprenumerer. Tillgången till svart arbetskraft kan begränsas genom att brottsbekämpande åtgärder riktas mot de kriminella entreprenörerna samtidigt som Skatteverkets kontrollverksamhet underlättas. Insatserna riktas också direkt mot de personer som arbetar svart. Metoder för penningmaskering motarbetas genom att brottsbekämpande metoder används mot ”fixarna”, som ett led i att ”gå på pengarna”, det vill säga att spåra och återföra vinning av brott (jfr Brå 2007:4).

Förslag som syftar till att försvåra för de brottsliga aktörerna att sälja sina tjänster

De förslag som presenteras under denna rubrik syftar i allt väsentligt till att hjälpa och stötta köpare i den legala ekonomin att identifiera oseriös verksamhet. Förslagen är inriktade både på översiktliga kontroller, som främst gör verkan mot uppenbar brottslighet som i det tidigare beskrivna upplägget Helskum, och fördjupad kontroll, som har en större potential mot mer förfinade brottsupplägg som i fallet Fin fasad.

Identifiera den formelle företrädaren

Alla köpare av en byggtjänst bör med hjälp av bolagsregistret identifiera den formelle företrädaren för det bolag som ska utföra uppdraget. Köparen bör sedan kontakta den formelle företrädaren för att få en uppfattning om dennes seriositet och branschkunskap.

Referenser

Vid kontakt med den formelle företrädaren bör köparen förhå sig om referenser på tidigare utförda projekt. Köparen bör sedan kontakta tidigare kunder till den entreprenör som man har för avsikt att anlita för att få en uppfattning om dennes seriositet och branschkunskap.

⁹ Seminariet hölls på Brottsförebyggande rådet. Deltagare var Lennart Berg (Ekobrottsmyndigheten), Micke Johansson (Målareförbundet), Matz Larsson (Byggnadsarbetareförbundet), Staffan Renström (Sveriges Byggindustrier), Björn Wellhagen (Sveriges Byggindustrier), Berit Öqvist (Skatteverket) samt Lars Korsell, Anna Carlström och Henrik Lantz Hedström (Brå).

Beställarkompetens

Anbud bör vara specificerade för att det ska vara möjligt att se relationen mellan material- och personalkostnader. Beställaren kan sedan bedöma om personalkostnaderna är rimliga eller inte.

Webbplats med tips

Byggbranschen i samverkan sätter upp webbplatsen www.vitabyggen.se med goda råd till köpare om hur de ska kunna skilja oseriösa entreprenörer från seriösa. Hemsidan innehåller också information om kvalitetskrav, miljönormer, företagsranking av Upplysningscentralen och andra uppgifter som är indikationer på en seriös entreprenör. Denna sida bör rikta sig mot *alla* potentiella köpare av byggtjänster, inte bara köpare inom byggbranschen.

Kravlista

Hemsidan med tips kan också ge beställare underlag att formulera krav, som sedan ställs på entreprenören och dennes underentreprenörer. Härigenom kan marknadens krav på entreprenörer generellt höjas och spridas i lägre led i entreprenadkedjorna.

Skatteverket ger snabbare information

För att underlätta beställarnas kontroll kommer Skatteverket att tillhandahålla information snabbare än vad som idag är fallet. Det gäller uppgift om F-Skattsedel, registrering som arbetsgivare och förekomsten av restförda skatter och avgifter.

Förslag som försvårar rekrytering och hantering av svart arbetskraft

Fokus på arbetskraften

Det är vanligt att rättsväsendets insatser främst riktas mot de personer som organiserar det svarta arbetet medan arbetstagarna mer sällan identifieras i utredningarna. Genom att i ökad utsträckning fälla även arbetstagare till ansvar för skattebrott och påföra skatt samt skattetillägg kommer intresset för att arbeta svart att minska. Det gäller särskilt de kvalificerade yrkesarbetarna som har störst möjlighet att välja vitt istället för svart.

Använd informatörer och andra metoder mot organiserad brottslighet

Denna rapport beskriver en organiserad brottslighet där handeln med svart arbetskraft är basen för den kriminella verksamheten, men där också inslag av hot och våld förekommer med kopplingar till annan brottslighet. De brottsbekämpande myndigheterna bör därför i högre utsträckning än idag använda samma metoder mot den organiserade handeln med svart arbete som mot exempelvis den organiserade narkotikabrottsligheten. Konkret handlar det om att utöka och utveckla användningen av informatörer, spaning och telefonavlyssning.

Specificera skatteinbetalningar på individnivå

Istället för att som idag redovisa inbetalning av de anställdas källskatt och arbetsgivaravgifter i en klumpsumma månadsvis bör företagen koppla inbetalningarna till enskilda individer (jfr SOU 1997:111). Därmed skapas en möjlighet för Skatteverket att kontrollera att skatter och avgifter betalas för de personer som

är verksamma på ett bygge. Samtidigt kan den enskilde arbetstagaren kontrollera att redovisade skatteavdrag faktiskt också erläggs till Skatteverket. Detta förslag kräver lagändringar.

Inför legitimationsplikt och närvaroredovisning på byggarbetsplatserna (ID06)

Ställ krav på namnbrickor för företagens medarbetare, underentreprenörer och för medarbetare från uthyrningsföretag samt registrering av alla som vistas på arbetsplatsen. Kunderna bör i kontraktshandlingarna kräva att entreprenörer och underentreprenörer följer de regler om legitimationsplikt och närvaroredovisning som ställs i ID06.¹⁰

Oanmälda arbetsplatsbesök

Skatteverket bör få rätt att genomföra oanmälda arbetsplatsbesök för att kontrollera vilka som arbetar där. Detta förutsätter lagstiftning.

Hjälp Arbetsförmedlingen att göra rätt

Arbetsförmedlingen kan i vissa situationer utnyttjas för att förmedla arbeten som i realiteten visar sig vara svarta. En metod för kvalitetssäkring kan vara att stickprovsmässigt följa upp förmedlade arbeten.

Tipstelefon

Skattebrottsenheternas underrättelsetjänst bör kunna ta emot telefontips om svart arbete. Information om detta kan spridas i branschen.

Förslag som försvårar penningmaskeringen

Anmäla hot om våld

Organiserad handel med svart arbetskraft genererar stora volymer kontanta medel som ska tas ut från banker eller växlingskontor och transporteras för att betalas ut som löner och annan ersättning. Det är också många personer involverade i brottsligheten, vilket kan leda till interna tvister. Sammantaget innebär detta att den organiserade handeln med svart arbetskraft skapar ett behov av att i vissa situationer tillgripa hot och våld. Denna interna rättsskipning innebär en disciplinerande effekt och leder till att personer håller tyst. Ett led i myndigheternas arbete med att öka insynen och få information i form av anmälningar och vittnesmål är att prioritera bekämpningen av interna hot och våld (jfr Brå 2005:11). Även branschens aktörer bör uppmärksamma hot och våld, också vid till synes lindriga situationer, för att kunna ringa in de personer som utövar dessa former av disciplinära åtgärder.

Fixarpersonen bör prioriteras av de brottsbekämpande myndigheterna

Det finns flera personer, och roller, som fyller en viktig strategisk funktion för den organiserade handeln med svart arbetskraft. En sådan figur har vi kallat för fixaren, som styr penningmaskeringen med allt vad det innebär av bildande av bolag, osanna fakturor, rekrytering av målvakter i bolagen och administration av uttagen. Fixaren håller sig ofta i bakgrunden och syns sällan i några handlingar utan måste identifieras genom spaningsarbete. Fixarens centrala position gör att denne därför bör vara en prioriterad måltavla för myndigheterna.

¹⁰ Se www.id06.se

Följ upp hur omvänd skattskyldighet för moms fungerar

Ett viktigt steg i arbetet med att förebygga penningmaskeringen är redan taget vid tiden för publicering av denna rapport (prop. 2005/06:130). Den omvända momsredovisningen vid försäljning av byggtjänster är sannolikt en effektiv åtgärd mot penningmaskeringen såsom den bedrivs idag. Lönsamheten i handeln med osanna fakturor kommer att minska avsevärt om inte momsen längre kan betalas som ersättning till konkursbolagen för att sedan dras av i redovisningen. Branschen och de kontrollerande myndigheterna bör emellertid vara uppmärksamma på att aktörer som bedriver försäljning av osanna fakturor förmodligen kommer att hitta sätt att specificera de osanna fakturorna. Konsulttjänster omfattas exempelvis inte av de nya momsreglerna, inte heller försäljning av byggmaterial eller uthyrning av maskiner. Dessa områden kan mycket väl vara möjliga som utgångspunkter för osanna fakturor.

Skärp kontrollen av valutaväxlingsföretag och factoringbolag

Många av de undersökta härvorna har avslöjats genom att anmälningar om misstänkt penningtvätt har kommit in till Finanspolisen från de affärsrörelser som har betalat ut kontanterna. Läget är idag sådant att seriösa aktörer på valutamarknaden anmäler alla situationer som kan bedömas som misstänkta medan många mindre företag inte inkommer med några anmälningar alls. Dessa företag beskrivs ofta som ett stort problem i arbetet mot penningmaskeringen och kontrollen av dessa bör öka samtidigt som sanktioner måste införas för de företag som underlåter att följa reglerna om rapportering av misstänkta transaktioner. Det går att på goda grunder misstänka att vissa av dessa mindre valuta- och factoringbolag i själva verket har penningmaskering som affärsidé.

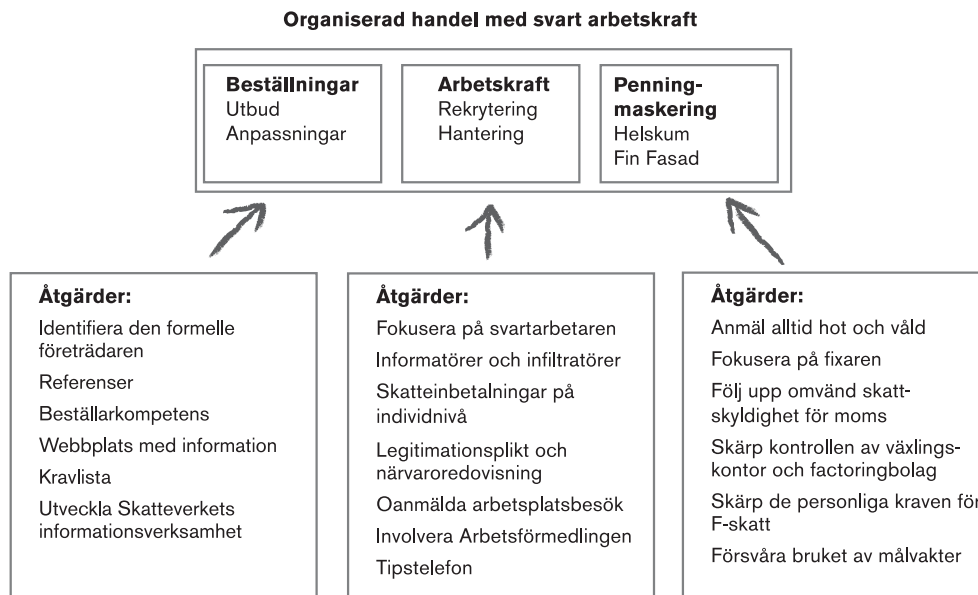
Skärp de personliga kraven för F-skatt

Skatteverket bör göra fördjupade kontroller i syfte att F-Skattsedel inte beviljas företagsledare och styrelsemedlemmar som tidigare har ägnat sig åt ekonomisk brottslighet.

Försvåra användandet av målvakter i bolag

Målvakter används ofta i konkursbolag, i många fall utan eget medgivande. Idag sker företagsregistrering genom att en underskriven handling skickas till Bolagsverket, en underskrift är inte svår att förfälska. Denna osäkerhet ger dessutom alla målvakter möjlighet att svära sig fria från medveten inblandning i brottsligheten. Bolagsverket planerar att så småningom övergå till företagsregistrering på Internet med användning av elektronisk legitimation. Denna process bör påskyndas då detta skulle innebära en högre säkerhet än idag. Förslaget innebär inte heller någon utökad administration för företagen eller myndigheterna.

Figur 7. Förebyggande åtgärder.

Avslutande diskussion

Skattebedrägeriet i byggbranschen har varit en het fråga under mer än trettio år. Myndigheternas uppmärksamhet har haft ett skatterättsligt perspektiv och frågan har gällt vilket bolag som bör betraktas som arbetsgivare för den svarta arbetskraften. Till skillnad från dessa undersökningar har denna rapport en mer kriminologisk utgångspunkt. Den fokuserar mindre på de inblandade bolagen och mer på de *personer* som begår brotten och hur dessa personer använder bolag som *verktyg* i den kriminella verksamheten. Det är alltså inte bolagen som agerar utan det är de individer som styr företagen. För att lyfta fram individerna som centrala har ett antal roller tagits fram: den kriminella entreprenören, fixaren, svartarbetaren, målvakten, kunden och torpeden fyller samtliga avgörande funktioner i den organiserade handeln med arbetskraft. De brottsförebyggande och brottsbekämpande åtgärderna har därför utformats med ett aktörsfokus. Bland annat har, för den organiserade brottsligheten beprövade brottsbekämpande åtgärder, som användning av informatörer, föreslagits för att ringa in och slå till mot centrala aktörer. Ytterligare en brottsförebyggande åtgärd med inriktning på aktörerna är att rikta ljuset mot de som arbetar svart.

Rapporten innehåller dessutom en ny analys av vilka faktorer som gör byggbranschen känslig för denna typ av brottslighet. Den enskilda faktor som i tidigare utredningar har fått mest uppmärksamhet är de långa kedjorna av underentreprenörer. I denna rapport presenteras några andra betydelsefulla faktorer, som projektformen och branschkulturen. Genom att se dessa faktorer som särskilt betydelsefulla för brottsligheten framgår det hur strikta deadlines, höga viten, kontaktskapande, lojalitet och normsystem både skapar förutsättningar för, och upprätthåller handeln med svart arbetskraft.

En annan nyhet ligger i själva begreppet ”organiserad ekonomisk brottslighet”. Ekonomisk brottslighet har ofta betraktats som tämligen åtskild från annan brottslighet. I denna rapport påtalas istället det täta sambandet mellan renodlad, men storskalig, ekonomisk brottslighet och korruption, hot- och våldsbrott. Förekomsten av dessa brott i branschen har ibland tolkats som att vissa ”brottsyndikat” har börjat agera inom byggsektorn. Denna rapport pekar istället på hur dessa brott kanske snarare bör betraktas som en funktion av den svarta ekonomin som för med sig ett behov av en alternativ rättsapparat.

Nytt är också begreppet ”penningmaskering”, en hantering som ibland har blandats ihop med ”penningtvätt”. Denna förväxling har lett till en viss förvirring beträffande sambandet mellan ”organiserad brottslighet” och handeln med svart arbetskraft, såtillvida att svart arbetskraft ibland har angetts som en vanlig metod för penningtvätt. I själva verket är det knappast troligt att handeln med svart arbetskraft används för att tvätta pengar i någon större utsträckning. Där- emot finns det stora pengar att tjäna på penningmaskering som en form av kriminellt företagande, genom att bedriva försäljning av osanna fakturor.

Vad händer nu?

Denna webbrapport är den första av två planerade publikationer i detta projekt. Slutrapporten kommer att publiceras i slutet av år 2007. Inför slutrapporten kommer materialet att analyseras ytterligare och fler intervjuer genomföras.

Dessutom ska en nätverksanalys göras som kommer att utgå från de personer som har identifierats som "kriminella aktörer" och/eller "fixare" i de förundersökningar som har analyserats. Dessa personers övriga brottslighet och kontakter till andra kända brottslingar kommer att undersökas.

Referenser

- Alalehto, T. (1999). *Motiv eller tillfälle? En studie om ekonomisk brottslighet i restaurangbranschen*. Stockholm: Atlas.
- Björklund, U. och Hannerz, U. (1983). *Nyckelbegrepp i socialantropologin*. Socialantropologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Brå, (1996). *Ekonomisk brottslighet – den rättsliga processen*. Författare: Ahlqvist E, Isaksson J och Johansson R, PM 1996:5 Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (1999). *MC-brott*. Författare: Sundberg, R. Rapport 1999:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2002). *Ekobrott – utvecklingen av några centrala brottstyper*. Författare: Korsell, L. Rapport 2002:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2002). *Just in time. Ekobrottslighet inom svensk och norsk långtradartransport*. Författare: Lundgren, V. Och Pettersson, L. Rapport 2002:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2002). Korsell, L. och Örnemark Hansen, H., red. (2002). *Organiserad brottslighe lösa maskor eller fasta nätverk*. Brå-rapport 2002:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2003). *Förebygga ekobrott – behov och metoder*. Författare: Korsell, L. Rapport 2003:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005). *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster*. Författare: Korsell, L. m.fl. Rapport 2005:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005b). *Illegal jakt på rovdjur. En förstudie*. Författare: Forsberg, J. och Korsell, L. Webbrapport. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2006). *Penningtvätt och finansiering av terrorism. Kunskapssammanställning av betalningssystemens användning*. Författare: Forsberg, J. och Korsell, L. Webbrapport 2006:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2006). *Häleri: Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Författare: Källman, L. m.fl. Rapport 2006:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering*. Författare: Korsell, L. Skinnari, J. och Vesterhav, D. Rapport 2007:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Narkotikadistributörer. En studie av narkotikamarknadens grossister*. Författare: Korsell, L., Skinnari, J. Och Vesterhav, D. Rapport 2007:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007a). *Korruptionens struktur i Sverige. Mutor, bestickning och annat maktmissbruk*. Kommande.
- Bygghälsömyndigheten (2003). *Utmaningar för nytänkare. Bygghälsömyndighetens rapport om företagsförnyelse och medarbetarutveckling i byggnäringen*. <www.bygghalsomyndigheten.com>
- Denscombe, M. (2000). *Forskningshandboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Dickie, J. (2004). *Cosa Nostra. A History of the Sicilian Mafia*. London: Hodder & Stoughton.
- Ds B 1980:10. *Den grå arbetskraften och skattekontrollen*. Budgetdepartementet
- van Duyne, P.C. , von Lampe, K. och Newell, J.L. (2003). *Criminal Finances and Organising Crime in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- van Duyne, P.C. (1996). *Organized Crime in Europe*. New York: Nova Science Publishers.
- van Duyne, P.C. och Houtzager, M.J. (2005). *Criminal sub-contracting in the Netherlands: the Dutch 'koppelbaas'*. I van Duyne, P.C. , von Lampe, K., van Dijck,

- M. och Newell, J.L. (red.). *The organised crime economy. Managing markets in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Ekobrottsmyndigheten 2004:1. *Rapport om den ekonomiska brottsligheten*.
- Ekobrottsmyndigheten 2005. *Ekobrottsligheten och ekobrottslingarna i ett framtidsperspektiv*.
- Europeiska unionens råd (1997). REV 2 Enfopol 6204/2/97, Bryssel.
- Fijnaut, C., Bovenkerk, F., Bruinsma, G. och van de Bunt, H. (1998). *Organized Crime in the Netherlands*. The Hague: Kluwer Law International.
- Fijnaut, C. (1990). Organized crime: a comparison between the United States of America and Western Europe. *British journal of criminology* vol 30 No. 3.
- Finansdepartementet (1976). *Ansvar för skatt vid entreprenad m.m.* Ds Fi 1976:4.
- Hannerz, U. (1983). *Över gränser*. Stockholm: Liber Förlag.
- Jacobs, J.B. (2006). *Mobsters, Unions, and Feds: The Mafia and the American Labor Movement*. New York: New York University Press.
- Korsell, L. (2006). Ekonomisk och organiserad brottslighet, *Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap* vol 96 nr. 3.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund: Studentlitteratur.
- Sutherland, E.H. (1949). *White Collar Crime*. Reprint 1983. Westport: Greenwood Press.
- Lantz Hedström, H. (2006). *Utpressning, hot och korruption inom byggbranschen. Företagsbaserad brottslighet ur ett systemhotande perspektiv*. C-uppsats. Kriminologiska institutionen: Stockholms universitet.
- Leijonhufvud, M. och Wennberg, S. (2004). *Brott och straff i affärslivet*. Uppsala: Iustus.
- Lindgren, S-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet – ett samhällsproblem med förhinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Proposition 2005/06:130. *Omvänd skattskyldighet för mervärdesskatt inom byggsektorn*.
- Rikspolisstyrelsen (1977). *Organiserad och ekonomisk brottslighet i Sverige – ett åtgärdsförslag* Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet (AMOB).
- RKP KUT-rapport 2004:5c. *Organiserad brottslighet i Sverige 2004*. Rikskriminalpolisen, kriminalunderrättelsetjänsten, analysroteln.
- RKP KUT-rapport 2004:9b. *Systemhotande brottslighet i Sverige 2004*. Rikskriminalpolisen, kriminalunderrättelsetjänsten, analysroteln.
- RKP KUT-rapport 2005:2b. *Organiserad brottslighet i Sverige 2005*. Rikskriminalpolisen, kriminalunderrättelsetjänsten, analysroteln.
- Riksskatteverket (2001). *Riksprojektet – Kontroll av svart arbetskraft inom byggbranschen* RSV Rapport 2001:9.
- Skinnari, J. och Korsell, L. (2006). Svart på rött – statliga kasinon, skattekriminalitet och svart konsumtion. Bilaga till Kasinoutvärderingens betänkande, *Internationella kasinon i Sverige – en utvärdering*. SOU 2006:64. Stockholm: Fritzes.
- Sutherland, E. och Conwell, C. (1937). *The Professional Thief*. Chicago: Chicago University Press.
- Sveriges Byggindustrier (2005). *Fakta om byggandet*.
- Weisburd, D. m.fl. (2001). *White-Collar Crime and Criminal Careers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOU 2002:115. *Skärpning gubbar! Om konkurrensen, kvaliteten, kostnaderna och kompetensen i byggsektorn*. Betänkande av Bygghögskolekommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:111. *Branschanering och andra metoder mot ekobrott: huvudbetänkande av Branschaneringsutredningen*. Stockholm: Fritzes.